

DE SQUARESWIJK

MARGARETA
AMBIORIX
MARIA-LOUIZA
GUTENBERG

De collectie

BRUSSEL, STAD VAN KUNST EN GESCHIEDENIS

is een initiatief van

Staatssecretaris verantwoordelijk voor het Brusselse erfgoed

Adviescomité

onder het voorzitterschap van Cécile Jodogne, kabinet van de Staatssecretaris

Christine Denayer, dienst Monumenten en Landschappen

Muriel Muret, dienst Monumenten en Landschappen

Marc Gierst, graficus

David Stephens, gespecialiseerd journalist

Tekst en realisatie

Vincent Heymans

Aspirant-N.F.W.O. aan de U.L.B.

Doctor in Letteren en Wijsbegeerte

Dankbetuigingen

De auteur dankt in het bijzonder de dames en heren Brilot, Costa, de Beaufort, De Becker, Dekeyser, Gubel, Kulche, Laporte, Nisbet, Peetermans, Toussaint, Vanderveken en Verhelle, alsook de bewoners van de wijk die hem hebben geholpen door het verstrekken van informatie, onuitgegeven documenten en oude afbeeldingen.

ILLUSTRATIES

b = bovenaan; o = onderaan; m = midden; l = links; r = rechts

Stadsarchief van Brussel, Iconografisch Fonds: 4 (o), 6-7 (b) F 869, 9 (m) C 11931, 20 (b-l) F 870, 22 (b) C 5832, 23 (b) C 6580, 26 (b) J 488, 44 (o-r) C 9525; Bibliotheek: 4 (o) 6-1-1 (1), 9 (b) 6-1-1 (2); Plannen Portefeuilles: , 11 (b) 1512, 12 (o) 1521, 14 (o) 2922, 15 948, 18 (o) 956, 20 (o) 954, 21 (o) 954, 22 (o) 958, 24 (l) 312; Plannen vab Brussel: 12 (b) 149; Tijdschriften: 17 (b) 904-mei 1888; Prentbriefkaarten: 20 (b-r) openbare wegen G-P, 38 (o) openbare wegen G-P; Fonds van Openbare Werken: 28 (o) 16070, 29 (b-r) 10399, 34 (b) 122, 34 (o) 16083, 35 (b-l) 16083, 37 (o) 8719, 38 (b) 18570, 40 (o-r) 16330, 46 83281, 48 (l) 64723; Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium: 4 (b) 10293 A-M.R.A.H.-E. Puttaert, 5 (b) 104570 A-M.R.A.H.-cl. CEVB, 5 (o) 14626 B-M.R.A.H.-E. Puttaert, 14 (b) 10291 A-M.R.A.H.-E. Puttaert, 24 (o) 110765 A-B.R.-C. Pretenkabinet; Koninklijke Bibliotheek: Kaarten en plannen: 2 (b) R 1169, 8 (o) XIII B; werken: 23 (o) II 55492 C f°, 36 (o-l) III 44631 C pl. 38, 36 (o-r) III 44631 C pl. 60; Verz. G. de Beaufort: 1, 2-3 (o), 18 (b), 33 (o), 43 (o). Verz. A. De Becker: 16; Verz. C. Dekeyser: 6 (o), 7 (o), 9 (o), 11 (o), 13 (b), 17 (o), 19, 21, 25, 28 (b), 29 (b-l), 29 (o), 30, 31 (o), 32, 33 (b), 35 (o), 39, 40 (o-l), 41 (o-l en m), 42 (o-m), 44, 44-45 (o), 45 (b); Verz. E. Gubel: 31 (b); Verz. A. Van Loock: 10; Verz. J. Verhelle: 26-27 (o); Marcel Vanhulst - Brussels Hoofdstedelijk Gewest: omslagfoto's; Gilbert Heymans: 35 (b-r), 36 (b), 41 (o-l en m), 41 (o-r), 42 (b), 48 (r); Vincent Heymans: 37 (b), 40 (b), 41 (b), 42 (o-l en r), 43 (b), 45 (o), 47.

INLICHTINGEN

De wijk is te bereiken met de metro (lijn 1), stations Schuman of Maalbeek
en met de bussen 28, 29, 54, 59, 61, 63 en 67.

DE SQUARESWIJK

MARGARETA, AMBIORIX,
MARIA-LOUIZA, GUTENBERG

BUITEN DE STADSMUREN	2
Lustoorden in het groen	2
Arm vlaanderen	5
AANHECHTING EN BEBOUWING	10
Naar het Oosten	10
Brussel groeit	13
DE GEBOORTE VAN EEN STADSWIJK	16
De straten	17
Financiering	22
Een spookwijk	24
DE INGREDIËNTEN VAN DE WIJK	27
De huizen	27
De mensen	38
Straatnamen en beelden	41
AFTAKELING EN HERWAARDERING	46

Kaart van Jacob van Deventer, na 1550. Men ziet het Hof van Brussel, het oude paleis van de hertogen van Brabant, en zijn uitgestrekte tuinen langs de muren ten oosten van de stad. Daarachter begint het platteland met de grote vijver, ten zuiden van Sint-Joost-ten-Noode.

LUSTOORDEN IN HET GROEN

Een stad omringd door platteland

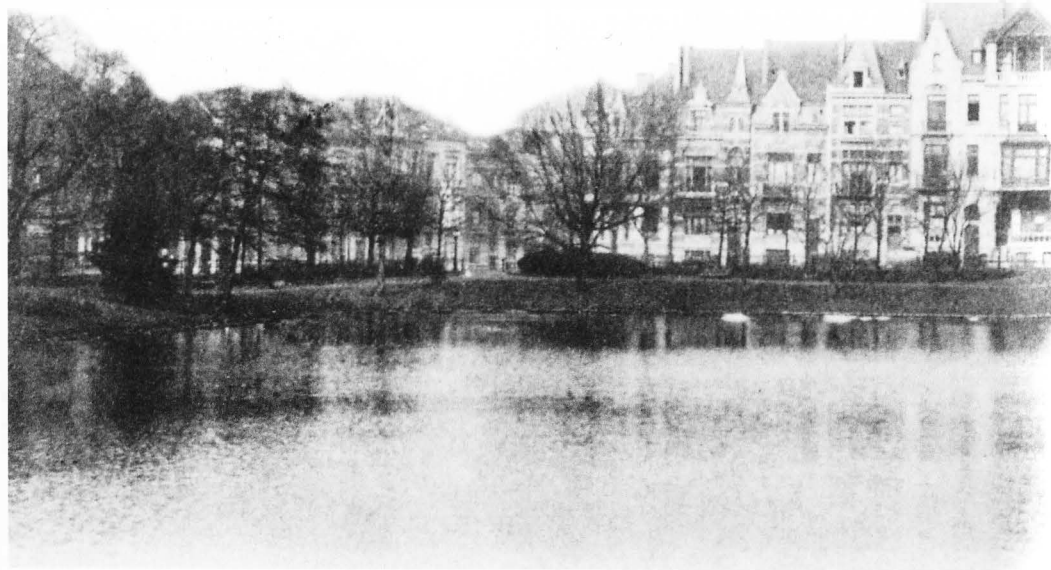
Reizigers die in de 15de eeuw Brussel verlieten langs de Leuvensepoort en de weg naar Leuven opgingen, kwamen weldra in het gehucht Sint-Joost-ten-Noode.

Als ze van daaruit naar het zuiden afbogen, in de richting van Etterbeek en Elsene, zaten ze onmiddellijk in de volle natuur, bijna aan de voet van de stadsmuren.

Dit landelijke gebied werd gevormd door het uitgestrekte terrein, afhellend naar de Maalbeek toe, die op een paar honderd meter van de stad liep en op zijn kronkelende loop een snoer van een zestigtal vijvers vormde. De grootste daarvan, de *Hoeivijver*, had een oppervlakte van zeven hectare en bevond zich even ten zuiden van Sint-Joost.

In het oosten werd de Maalbeekvallei gedomineerd door het Linthoutbos, dat een breed plateau bedekte dat zowat vier kilometer verder werd ingesneden door de Woluwevallei.

Evenveel huizen als gezinnen. Zowel als huurder dan als eigenaars wou de burger een huis voor zich alleen.

BUITEN DE STADSMUREN

Heren van stand

Dit heuvelachtige terrein van bossen en vijvers tussen de gehuchten Sint-Joost en Etterbeek, die met elkaar verbonden waren door een aardeweg in de Maalbeekvallei, lag dus in de directe omgeving van het Brusselse Hof. De adellijke heren hoefden slechts de stad uit te rijden om even verder uitgestrekte jachtdomeinen en buitens aan te treffen, die lange tijd als de gezondste en aangenaamste in de wijde omgeving van Brussel werden beschouwd. Sinds Maria van Hongarije, de zuster van Keizer Karel en landvoogdes der Nederlanden, Brussel in 1531 als hoofdstad had gekozen, bracht de aanwezigheid van Hof en administratie heel wat adellijke families ertoe zich daar te vestigen. Sommigen lieten behalve een woning in de stad ook een buitenverblijf bouwen in de landelijke rust van het bucolische Brabant.

Al in de 15de eeuw bezaten de Boergondische hertogen, naar het voorbeeld van de hertogen van Brabant, even buiten Brussel

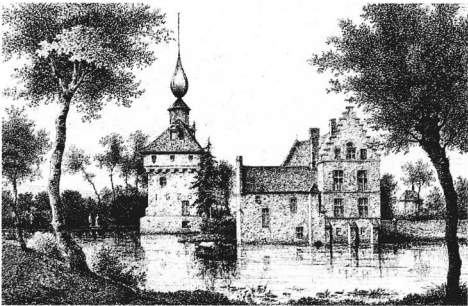

Op de voorgrond de vijver van Sint-Joost, vandaag verschrompeld tot de vijver van de Maria-Louizasquare.
Op de achtergrond het kasteel de Twee Torens - niet te verwarren met het buiten van kardinaal de Granvelle - dat een referentiepunt bleef in de wijk tot het einde van de jaren 1920. Tekening van Emile Puttaert, tweede helft 19de eeuw.

een landgoed waarvan de tuinen en terrassen op de grote vijver uitzagen. Dit gebouw, dat nadien eigendom werd van de familie van Nassau, nog later van de Kanselier van Brabant, werd waarschijnlijk verwoest op het einde van de 16de eeuw. Ook Marnix van Sint-Aldegonde bezat een buitenverblijf in de onmiddellijke omgeving van dit hertogelijke landgoed. Omstreeks het midden van de 16de eeuw kocht kardinaal de Granvelle een prachtig landgoed aan de vijver, "La Fontaine" geheten, dat eerder toebehoord had aan de kanselier van de Boergondische hertog, en liet het voor veel geld verbouwen. Dit kleine kasteel heeft bestaan tot in het begin van de 19de eeuw.

Alvorens Brussel langs de Leuvense poort - die het dichtst bij het Hof lag - binnen te rijden, hielden de vorsten en andere heren van stand gewoonlijk halt

Het kasteel van kardinaal de Granvelle langs de vijver. Het was vermaard om zijn tuinen met exotische planten, zeldzame dieren, antieke beelden en hydraulische mechanismen. Tekening van Emile Puttaert naar een origineel van Vitzthumb, gemaakt op het einde van de 18de eeuw. Het gebouw werd in het begin van de 19de eeuw afgebroken.

in Sint-Joost om er zich op uitnodiging van een of andere edelman te verfrissen en enig voedsel tot zich te nemen.

De buitens rond Brussel beleefden een laatste bloei onder de regering van de aartshertogen Albrecht en Isabella. Charles de Croÿ, hertog van Aarschot, kocht er een weelderige woning, wellicht het bekende kasteel de Twee Torens. Volgens sommige historici gaat het hier om het herbouwde landgoed van de Boergondische hertogen, het gewone volk heeft het altijd geïdentificeerd met het verblijf van kardinaal de Granvelle.

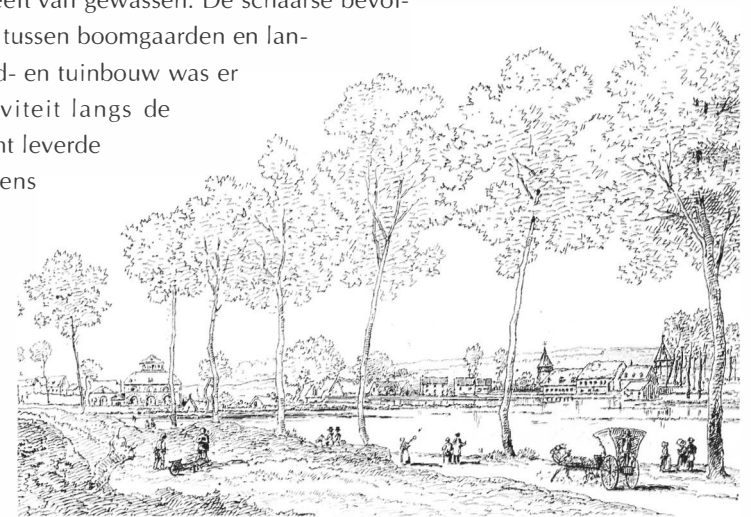
ARM VLAANDEREN

Dalende welvaart

De 16de en 17de eeuw waren een donkere tijd voor onze gewesten. Godsdiensttwisten en voortdurende oorlogen tussen Spanje, Frankrijk en andere Europese grootmachten dompelden de bevolking in angst en onzekerheid. Brussel werd herhaaldelijk belegerd. Het was gedaan met de befaamde rust van Sint-Joost en omgeving. Naarmate het politieke belang van Brussel afnam, verloor ook het omliggende platteland veel van zijn aantrekkingskracht voor de adellijke grondbezitters en de meeste buitenverblijven werden verkocht of verlaten.

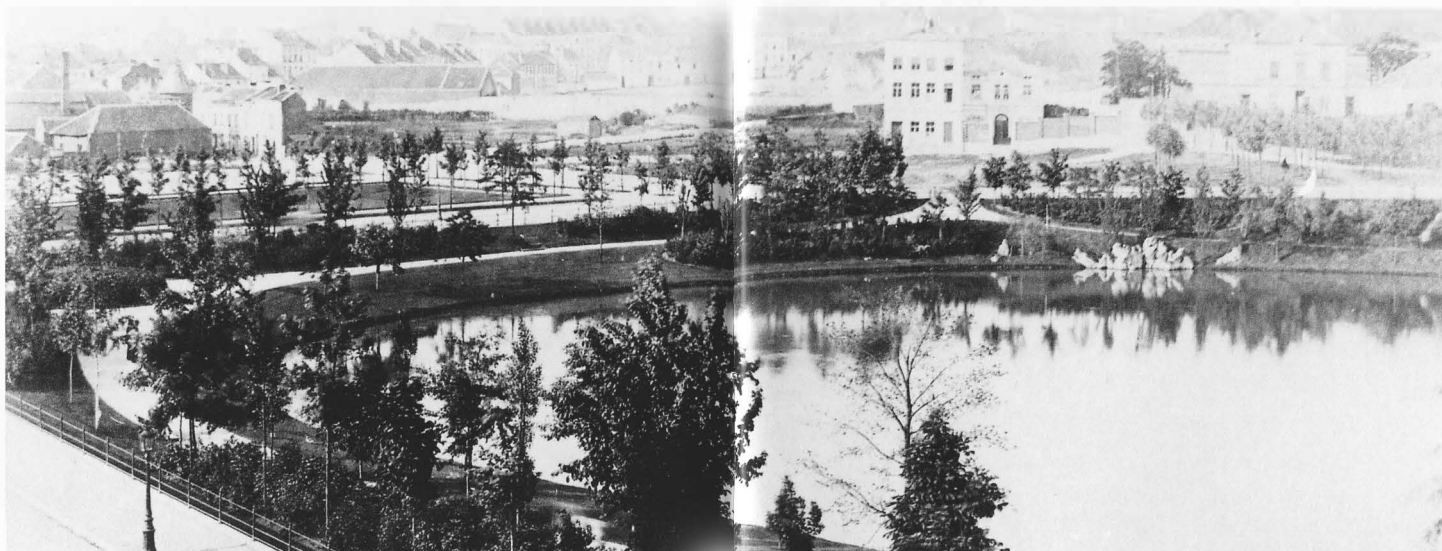
Het feit dat dit stukje natuur eeuwenlang bijna onaangeroerd bleef, had veel te maken met de zanderige bodem die zich slecht leende voor de teelt van gewassen. De schaarse bevolking leefde er verspreid tussen boomgaarden en landerijen. Behalve de land- en tuinbouw was er alleen nog enige activiteit langs de Maalbeek, die drijfkracht leverde voor de vele watermolens waar granen en zaden gemaal werden.

Algemeen zicht op de grote vijver. Tekening van E. Puttaert naar een 18de-eeuwse gravure. Slechts een paar woningen staan langs de oever.

Op deze van omstreeks 1920 is het gehavende metselwerk op de voorgrond al wat er overblijft van het kasteel de Twee Torens. Dit gebouw werd eerst verbouwd tot dansgelegenheid, later tot herberg, om uiteindelijk volledig te worden gesloopt bij de verbreding van de Kardinaalstraat in 1927. Op de achtergrond enkele huizen van de nieuwe wijk, opgericht in de laatste jaren van de 19de eeuw. Het gaat om de huidige nrs 45 en volgende van de Kardinaalstraat in de richting van de Maria-Louizasquare.

De gemeenteschool in de Eburonenstraat werd gebouwd in 1864 op gronden die het bestuur der godshuizen aan de stad Brussel had afgestaan. Deze foto uit 1888 toont het gebouw door de nieuwe straten van de toekomstige noordoostelijke wijk omringd. De schoolgebouwen werden volledig herbouwd in 1963. Men ziet ook het kasteel de Twee Torens en achteraan de Leuvensesteenweg.

De hydraulische toren was goed gekend door alle Brusselaars. Jammer genoeg is er geen afbeelding bewaard gebleven van de machine binnenin die het water oppompte.

Het water van Brussel

Van de vele watermolens langs de Maalbeek moeten we er een speciaal vermelden. Deze molen, die in het begin van de 17de eeuw op vraag van de aartshertogen Albrecht en Isabella tot een hydraulische machine werd omgevormd, bevond zich aan het noordwestelijke uiteinde van de *Hoeivijver*. Aangedreven door een schoepenrad, leidde de molen het water dat aan de bron van een zijbeek van de Maalbeek, de *Broebelaar*, werd opgevangen naar een watertoren, die aanvankelijk de fonteynen moest voeden van het hertogelijk paleis binnen de stadsmuren, nabij het huidige kruispunt van de Leuvenseweg en de Hertogstraat.

De hydraulische machine werd in de loop der jaren diverse malen verbeterd om een voldoende debiet te kunnen leveren voor het toenemende aantal adellijke woningen in de bovenstad dat op deze waterleiding werd aangesloten. Met de aanleg van een modern waterleiding- en -distributienet werd begonnen in de jaren 1850. Hoewel dit net pas omstreeks 1870 klaarkwam, werd de hydraulische machine al op 1 november 1855 buiten gebruik gesteld en kort nadien ontmanteld.

Infrastructuur

In 1784 werd als gevolg van het verbod van keizer Jozef II om de overledenen nog langer rond de kerken te begraven, een nieuw kerkhof voor de parochies Sint-Goedele, Sint-Niklaas en Onze-Lieve-Vrouw van Finisterrae aangelegd langs de Notelaarstraat, ten noorden van de huidige squareswijk. In de 19de eeuw was de noordelijke valleihelling van de Maalbeek nog altijd een zanderig, met heide begroeid gebied. De enige gebouwen waren het Berlaymontklooster, een gemeenteschool met kinderkribbe, het weeshuis van Brussel en enkele privé-woningen.

Dwars over dit plateau werd in 1855 de spoorlijn aangelegd - in het kader van de concessie van de lijn Brussel-Luxemburg aan de Belgische spoorwegmaatschappij - die het Leopoldswijkstation verbond met het Noordstation. Deze lijn zou enkele jaren later een geweldige hinderpaal vormen voor de geplande urbanisatie van dit gebied.

Het klooster van de reguliere zusters van Sint-Augustinus werd gesticht in 1624 door gravin Margareta de Berlaymont om de opvoeding van jonge adellijke dames ter harte te nemen. Het klooster lag in de buurt van de Sint-Michielscollegiale. De zusters werden tijdens de Franse revolutie onteigend en moesten in 1864 opnieuw verhuizen voor de bouw van het Justitiepaleis. Ze vestigden zich toen op het einde van de Wetstraat. De Belgische staat kocht het klooster in 1962 en liet het in 1966 slopen om er een nieuw gebouw voor de Europese Gemeenschap op te trekken dat de oude kloosternaam heeft overgenomen.

Alvorens het Berlaymontgebouw het symbool werd van de Europese Gemeenschap, stond hier, tussen het verkeersplein van de Wetstraat en de spoorlijn, een school voor meisjes uit de betere kringen.

Geleidelijke bebouwing

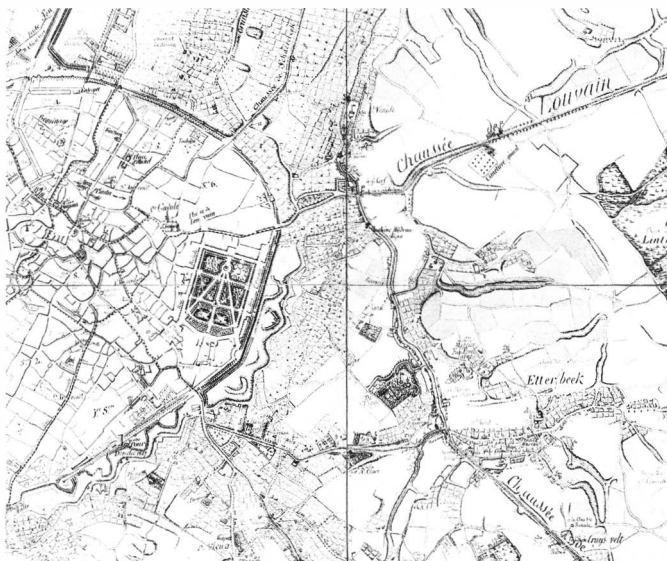
In de tweede helft van de 19de eeuw werden verschillende straten getrokken tussen de spoorlijn en de grote vijver. Hier ontwikkelde zich de zogenaamde Granvelle-wijk. De nieuwe straten werde bebouwd met lange rijen eendere werkmanshuisjes. Om de opbrengst van hun eigendommen te verhogen lieten de eigenaars ook binnen in deze huizenblokken nog woningen bouwen, die vanop straat langs een netwerk van gangen en steegjes bereikbaar waren. Op die manier ontstond een dichtbevolkte en armoedige wijk, bevolkt door keuterboeren en arbeiders. Cholera- en tyfusepidemies, die in de 19de eeuw niet ongevoelen waren in onze steden, bezorgde de Granvelle-wijk een trieste reputatie op het gebied van volksgezondheid. Terwijl deze wijk op een haast anarchistische manier uitdeinde, installeerde zich aan de overkant van de vijver een heel andere wereld. Tussen 1837 en 1870 zou hier volgens een rechtlijnig stratenpatroon de chique en statige Leopoldswijk verrijzen.

Stilte voor de storm

In 1830 was België onafhankelijk geworden. Dat had ingrijpende stedenbouwkundige veranderingen tot gevolg voor de Brusselse binnenstad. Pas in de tweede helft van de 19de eeuw

begon de expansie naar het omringende platteland en ontstonden de eerste voorsteden. Voor het zover was, bleven de grote vijver met zijn schilderachtige oevers een geliefkoosde plek voor de zondagse uitstapjes van de Brusselse bevolking. In de talrijke herbergen met namen als *Chez Cassis*, *Au Palais de Granvelle* en andere kon men het bolspel beoefenen onder het genot van een kruik bier. En 's winters werd er geschaatst op het bevroren vijvervlak.

Plan van Guillaume de Wautier dat de toestand van de wijk weergeeft in 1821. Het terrein is zo goed als onveranderd gebleven sinds de 16de eeuw.

De Maalbeek ontspringt tegen de Ter Kamerenabdij en mondt uit in de Zenne in de vlakte van Monplaisir, tegenover het huidige kasteel van Laken. De vijvers van Elsene zijn samen met de waterpartijen van het Leopoldspark en de Maria-Louizasquare de enige overblijfselen van de reeks vijvers in de vroegere beekvallei. Al de andere zijn in de 19de eeuw gedempt en de Maalbeek zelf werd overwelfd tussen 1856 en 1872.

Wandeling langs de vijvers van Sint-Joost in 1825. Facsimile van een litho van Madou. De *Hoenvijver* was bijzonder in trek tijdens de winter, wanneer de vijver bevroren was en er geschaatst kon worden.

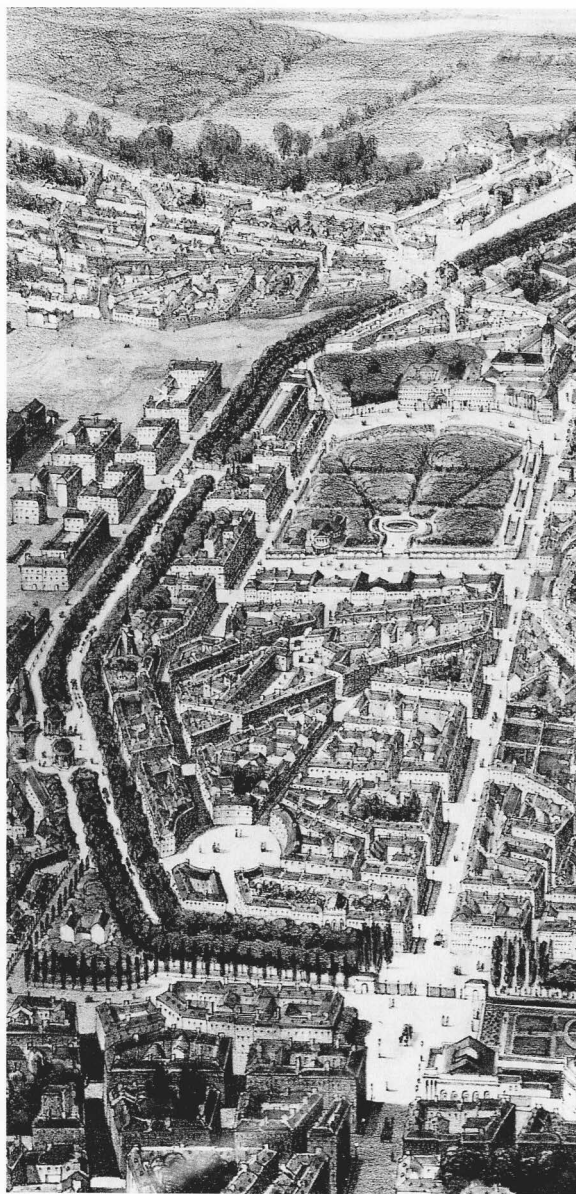
Schaatsongeval, gepubliceerd in *L'illustration belge* van 19 januari 1881. Niet zozeer dit fait-divers op de voorgrond is van belang, als wel het feit dat op de achtergrond de voorsteden tot tegen de vijver zijn opgerukt. Achteraan links zien we de torens van de Sint-Jozefkerk, parochie van de nieuwe Leopoldswijk. De Etterbeekse Steenweg is afgezoomd met bescheiden huizen en cafés die zullen verdwijnen voor de luxeuzen woningen van de Maria-Louizasquare.

De Maalbeek omstreeks 1869. Slechts een deel van de beek was toen nog zichtbaar. De beek vormde een storend element bij de urbanisatie van de oostelijke rand van Brussel en werd geleidelijk in een rioolbuis ingekapseld.

Detail van een schuin zicht op Brussel.
De Leopoldswijk is in opbouw
aan de overkant van de tolboom
met de twee paviljoentjes
die aan elke stadspoort stonden.

AANHECHTING EN BEBOUWING

NAAR HET OOSTEN

De Leopoldswijk

Op dit punt van ons verhaal moeten we even kort de omstandigheden schetsen waarin de Leopoldswijk ontstond, de eerste voorstad van de jonge hoofdstad, gelegen tussen de vijver en de nieuwe lanen die ter hoogte van het koninklijk park waren aangelegd op de plaats van de afgebroken vestingmuren.

In 1837 stichtte een groep vooraanstaande zakenlui de *Société Civile pour l'Aggrandissement et l'Embellissement de la Capitale de Belgique*, een vastgoedpromotor die nieuwe wijken rond Brussel uit de grond wou stampen. Het initiatief van graaf Ferdinand de Meeüs, gouverneur van de Société Générale, markies Van Assche, de toekomstige baron Jacques-André Coghen en François-Xavier Bernard, kreeg de steun van Leopold I. Om die reden werd de nieuwe stadswijk, het eerste en ook laatste project van de vennootschap, genoemd naar de koning. De S.C.A.E.C.B. kocht een terrein van 75 hectare waarop een dambordpatroon van straten werd getrokken in het verlengde van de lanen van het koninklijk park. De plek was gunstig gelegen, vlak bij de regerings- en

zakenwijk, en langs de nieuwe straten verrezen dan ook de standingvolle herenhuisen van de adel en de Brusselse haute bourgeoisie die de Belgische staat, industrie en financiën domineerden.

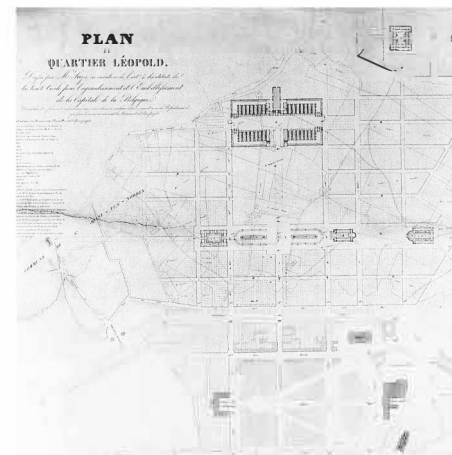
De inzet van een aanhechting

De leden van de S.C.A.E.C.B. stelden van bij de start van het project alles in het werk om de nieuwe Leopoldswijk, die buiten de stadsgrenzen lag, bij Brussel te laten aanhechten. Het moest een nieuwe aantrekkingspool voor de hoofdstad worden.

Het stadsbestuur had weinig oren naar dit voorstel. Dat had vooral te maken met de stadstol, een erfenis uit de middeleeuwen. De heffing van een belasting op de in- en uitvoer van handelswaar aan de verschillende stadspoorten was de voornaamste bron van inkomsten voor de stad. De aanhechting van de Leopoldswijk betekende dat men de wijk moest omheinen (om de vrije doorgang van goederen te beletten), wat uiteraard een enorme uitgave met zich mee zou brengen.

Naast deze financiële hinderpaal was er ook een verborgen motief. De stad hoopte nog altijd om in één klap alle voorsteden te kunnen inlijven en wou deze droom niet laten doorkruisen door een haar min of meer beperkte uitbreiding.

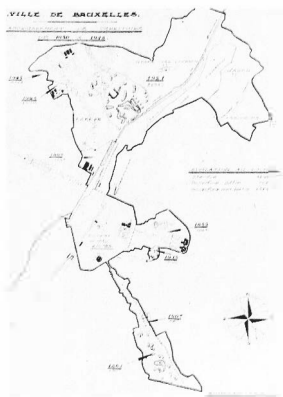
Toch werd de aanhechting van de Leopoldswijk op 22 juli 1852 door de provincieraad goedgekeurd. Op 27 januari 1853 werd de wet in die zin gewijzigd, zodat Brussel er op 8 april 1853 een nieuw stuk grondgebied kreeg, ondanks de protesten van Schaarbeek, Etterbeek en Sint-Joost-ten-Noode die een deel van hun territorium moesten afstaan. De uitbreiding, 194 hectare groot, strekte zich uit van de Regentlaan tot de Tervurenlaan en omvatte niet alleen het reeds bebouwde gedeelte maar ook de gronden van de latere noordoostelijke urbanisatie.

Plan van de Leopoldswijk uit 1838 getekend door Tilman François Suys op verzoek van de leden van de S.C.A.E.C.B. Het gebied van deze uitbreiding werd in het oosten begrensd door de Etterbeekse Steenweg die langs de grote vijver van Sint-Joost liep.

De Wetenschapstraat ter hoogte van de Frère-Orbansquare: een rechtlijnige verkeersader in de Leopoldswijk met aan weerszijden huizen van rijke burgers.

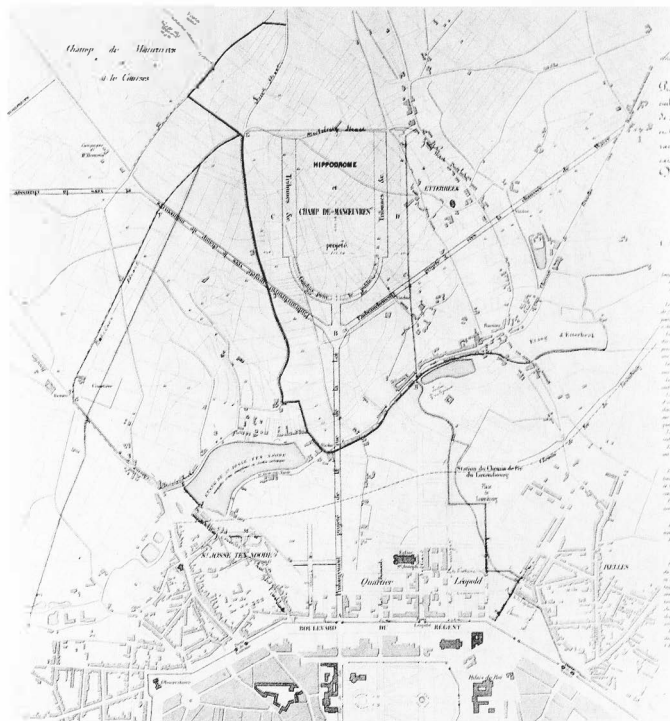

Kaart die de groei van het Brussels grondgebied laat zien tussen 1830 en 1948. Ten oosten van de vijfhoek liggen de Leopoldswijk en zijn noordoostelijke uitbreiding. Dit was de eerste aanhechting van grondgebied bij Brussel.

De Leopoldswijk bleef echter fysiek van het stadscentrum gescheiden en het duurde tot 1860 alvorens de stadstollen op initiatief van minister van financiën Frère-Orban definitief werden opgeheven. Intussen was de verbinding vergemakkelijkt door het dempen van de stadsgracht en het openen van twee bijkomende poorten. In de nieuwe wijk werd het stratennet snel uitgebreid en een waterleiding aangelegd.

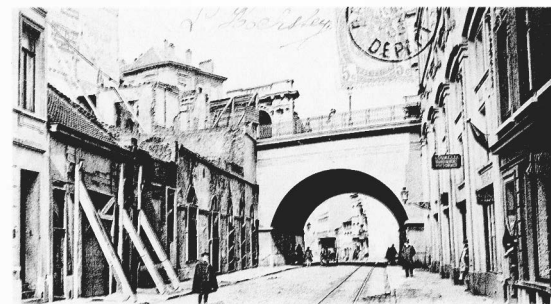
Grote manoeuvres

De politieke ommezwaai ten gunste van de gedeeltelijke aanhechting van de voorsteden hield verband met de verplichting die de stad was aangegaan om in 1851 een nieuw oefenveld voor het leger ter beschikking te stellen. De uitvoering van dit contract bood Brussel de kans om een uitgestrekt terrein te verwerven, heel wat groter dan de Leopoldswijk, in ruil voor de gedeeltelijke financiering van de werken om het oefenveld in te richten en van de verlenging van de Wetstraat die erheen zou

Plan van de verlenging van de Wetstraat waarop ook het grondgebied is aangeduid dat toen bij Brussel werd gevoegd. Het plan werd door de gemeenteraad van 8 mei 1852 goedgekeurd, maar nog licht gewijzigd voor de aanleg van het militair oefenveld. In de Leopoldswijk waren nog maar enkele straten bebouwd. Het Luxemburgstation bestond alleen op papier en ook het spoorwegtracé naar het noorden was nog niet precies bepaald. Het gebied van de toekomstige noordoostelijke wijk had reeds zijn karakteristieke ruitvorm met van west naar oost de Etterbeekse Steenweg, de grote vijver, de Granvelle-wijk en het kerkhof.

leiden. Het stadsbestuur liet de gelegenheid niet voorbijgaan om op deze wijze een stuk grondgebied te kunnen inlijven. Het kwam er volgens burgemeester De Brouckère op aan te profiteren van "een gunstige omstandigheid, namelijk een project van werken in het algemeen belang, om de omknelling van onze stadsmuren te doorbreken."

De viaduct van de Wetstraat overspant de Maalbeek die echter al gekanaliseerd en overweld is. Alleen de Etterbeekse Steenweg gaat als een geplaveide rivier onder de brug door.

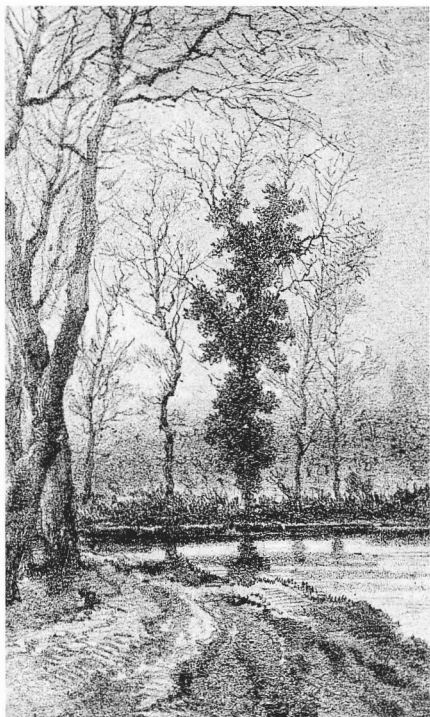
In het raam van dit project waren grote wegenwerken gepland, niet alleen de verlenging van de Wetstraat naar het oefenveld, maar ook de aanleg van twee wegen die, vertrekkend van een rond verkeersplein (het huidige Schumanrondpunt), zouden aansluiten op respectievelijk de Waverse Steenweg en de Leuvensesteenweg. Deze verbindingswegen werden tussen 1855 en 1857 uitgevoerd en gaven een nieuw elan aan de verdere uitbouw van de Leopoldswijk. Bovendien had de nieuwe Oudergemlaan een positieve impuls op de ontwikkeling van Etterbeek, terwijl de Kortenberglaan de toekomstige noordoostelijke uitbreiding zou beïnvloeden. Die uitbreiding verliep langs verschillende assen waarvan sommige al uit de middeleeuwen dateerden, andere tijdens de opeenvolgende bebouwingsfasen van de Leopoldswijk werden aangelegd. De voornaamste waren de Leuvensesteenweg, de Notelaarstraat, de Etterbeekse Steenweg, de Stevinstraat (evenwijdig met de Wetstraat) en de Kortenberglaan. Deze wegen bakenden een grote ruit af, in het westen afgeknot door de vijver en de noordelijke hoek van de Leopoldswijk.

BRUSSEL GROEIT

Het lange wachten

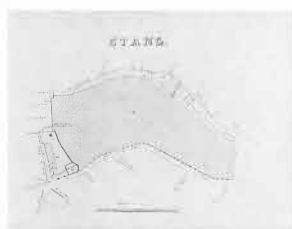
De eerste uitbreiding van Brussel-stad dateert dus van 1853. Daarna duurde het tot 1875 alvorens het definitieve urbanisatieplan voor de noordoostelijke uitbreiding werd goedgekeurd. Met de stratenaanleg werd pas in 1880 begonnen en de meeste huizen werden pas in de jaren 1890 opgericht. Meer dan twintig jaar lang veranderde er weinig op het terrein. Toch wou de stad deze braakliggende gronden zo snel mogelijk

Tussen 1885 en 1877 maakte het Brusselse stadsbestuur gebruik van een hoogconjunctuur op de vastgoedmarkt om grote stadsrenovatiewerken te laten uitvoeren. Op het einde van de jaren 1870 zakte de vastgoedsector ineen, waardoor de stad, die geen kopers meer vond voor haar gronden, in een lastig financieel parket belandde. De euforie die met de werken gepaard ging, sloeg om in kritiek op de al te grote uitgaven. Pas tussen 1885 en 1896 werden opnieuw flink wat gronden verkocht.

Zicht op de vijver, tekening van Emile Puttaert, februari 1872. De oevers waren zeer geliefd door wandelaars en kunstenaars, maar stonden in een kwade geur bij ijverars voor meer hygiëne die de vijver weg wilden.

Plan van de vijver in 1866, gepubliceerd in een atlas van de stads eigendommen van Brussel. Een paar jaar later zal de vijver bijna helemaal worden gedempt.

een bestemming geven om enig rendement te krijgen van de grote bedragen die ze had uitgegeven om het nieuwe grondgebied bouwrijp te maken.

Een groot urbanisatieproject leek het meest aangegeven wegens de twee bronnen van inkomsten die eruit zouden voortvloeien. De stad zou voor een deel profijt kunnen trekken van de meerwaarde die de gronden zouden krijgen door bebouwing. Bovendien zou ze de bourgeoisie, de *meest rendabele* klasse voor de stadskas, op haar grondgebied een prestigieuze verblijfplaats kunnen bieden.

Projecten

Tussen 1840 en 1874 zagen verschillende voorstellen het licht. De enkele utopische landschapprojecten maakten natuurlijk geen enkele kans. Ze drukten het verlangen uit naar de ongerepte natuur zonder stil te staan bij de noodzakelijke rentabilisering van het terrein.

De urbanisatieprojecten vielen uiteen in twee soorten. Aan de ene kant grote stadsontwikkelingsplannen die Brussel op planmatige wijze wilden verenigen met alle omringende voorsteden. Aan de andere kant oplossingen die zich beperkten tot de noordoostelijke uitbreiding van de stad.

Al die tijd gebeurde er niets op het terrein, maar intussen tekenden zich geleidelijk bepaalde ideeën af die mee invulling zouden geven aan het project dat uiteindelijk zou worden aangenomen.

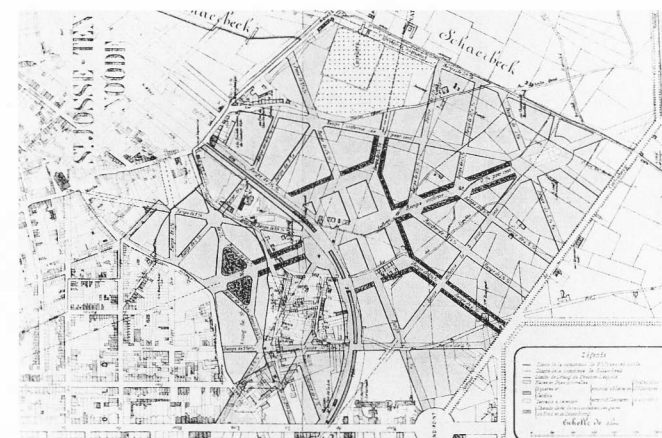
Vlak bij een oplossing

In 1870 presenteerde stadsingenieur baron de Jamblinne de Meux het eerste geloofwaardige plan voor de toekomstige aanleg van de noordoostelijke wijk. Het project, uitgewerkt op vraag van schepen van openbare werken Lemaître, wou vooral de haalbaarheid van een dergelijke onderneming aantonen en er de kostprijs van berekenen. Het esthetische aspect interesseerde de ingenieur maar matig, en zo zei hij, zijn voorstellen waren "voor wijziging vatbaar". Zo zou ook gebeuren, en zelfs op een vrij verrassende manier.

Een Paleis voor Schone Kunsten ?

In dezelfde periode circuleerden er ook plannen om in dit nieuwe stadsdeel een Paleis voor Schone Kunsten op te richten. Hier verschijnt architect en urbanist Gédéon Bordiau ten tonele. We besparen u de details van een ingewikkelde vastgoedoperatie, het volstaat te onthouden dat hij in 1870 een urbanisatieplan tekende voor de noordoostelijke uitbreiding van de Leopoldswijk, als alternatief voor het project van de Compagnie Immobilière de Belgique - een filiaal van de Société Générale - die dit museaal complex wou bouwen op het oefenterrein dat in 1876 door het leger zou verlaten worden. Beide partijen beseften maar al te goed wat er op het spel stond. De inplanting van een groot openbaar monument op een plaats die men wou urbaniseren, kon van cruciaal belang zijn voor de toekomstige ontwikkeling van dit gebied.

Bordiau stelde een inplanting voor halverwege de helling van de nog aan te leggen wijk. Het nieuwe Paleis voor Schone Kunsten zou worden gebouwd boven een ondergronds station dat rechtstreeks in verbinding zou staan met een eveneens ondergrondse spoorlijn. Het project trok de aandacht en Bordiau haalde zijn slag thuis. De Belgische staat belaste hem met de bouw van het paleis, maar op de oorspronkelijk voorziene plaats (het oefenplein), en van de stad Brussel mocht hij zijn uitbreidingsplan voor de Leopoldswijk uitvoeren.

Het oorspronkelijk plan voor de bouw van een Paleis voor Schone Kunsten werd gewijzigd ten voordele van een groot complex voor tentoonstellingen van kunst en industrie met een nationaal of internationaal karakter. Bordiau droomde ervan van dit complex een permanent museum te maken dat het hele menselijke weten zou bevatten. Het zou worden gesymboliseerd door een beeldhouwwerk van een vierspan gemend door Apollo (de Kunsten) en Mercurius (de Industrie), boven op een triomfboog die de hele site zou domineren. Het project voor een Paleis voor Schone Kunsten bleef echter voortsluimeren en het was ten slotte Horta die in 1928 de opdracht kreeg om het uit te voeren.

Uitbreidingsplan voor de Leopoldswijk door stadsingenieur baron de Jamblinne de Meux. De grote lijnen van dit plan zouden door Bordiau worden overgenomen, maar het geheel miste samenhang wat het stratenpatroon en de verdeling van openbare ruimtes betrof.

DE GEBOORTE VAN EEN STADSWIJK

Gédéon Bordiau (1832-1904) studeerde architectuur aan de Academie voor Schone Kunsten van Brussel. Hij werd door de stad in dienst genomen als tekenaar en werkte mee met Poelaert bij al diens grote projecten. Als bekwaam technicus en evenzeer zakenman als architect realiseerde hij enkele grootschalige bouwwerken die hem beroemd maakten, met name het complex van het Jubelpark.

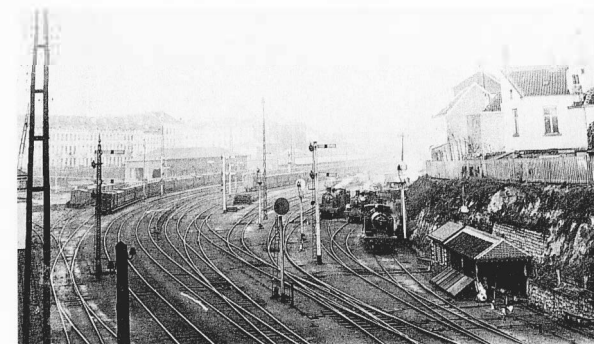
Luchtopname van het zuidwestelijk deel van de wijk, gemaakt in het begin van de 20ste eeuw vanuit een luchtschip. Men herkent duidelijk de hoek gevormd door de Hamer- en de Ortelijsstraat, de vijver van de Maria-Louizasquare en de onregelmatige loop van de oude Etterbeekse Steenweg, die gedeeltelijk samenvalt met de Livingstoneaan en de westrand van de Maria-Louizasquare.

DE STRATEN

Het plan-Bordiau

Op 30 november 1874 werd Bordiau aangesteld als architect van de speciale dienst die door burgemeester Anspach in het leven was geroepen om de urbanisatie van de wijk gestalte te geven. Het plan dat hij voorstelde, werd op 5 april 1875 op twee stemmen na unaniem door de gemeenteraad goedgekeurd. Het plan hield een grondige gedaanteverandering in van het terrein : de helling werd geëgaliseerd, er kwam een ondergrondse spoorlijn, de meeste bestaande gebouwen werden afgebroken en de *Hoeivijver* werd voor 80% gedempt. Deze grote vijver, die sinds jaar en dag de voornaamste attractie was van het platteland ten oosten van Brussel, werd het slachtoffer van de hygiëne-theorieën van die tijd die alle stilstaande wateroppervlakken als haarden van ziekten en ongezonde vochtigheid brandmerkten. Het hellende terrein, nu vrij van elk obstakel, werd met lineaal en winkelhaak ingedeeld. Een oost-west lopende hoofdas en een secundaire noord-zuidas verdeelden het oppervlak in vier rechthoekige driehoeken, volgens de diagonalen van de oorspronkelijke ruitvorm. De secundaire straten werden loodrecht op de schuine zijden van deze driehoeken getrokken en waar nodig nogmaals gehalveerd door eveneens haakse kleinere zijstraten. De enige anomalie in dit spel van rechte lijnen was de boogvorm van de Clovislaan en de Karel de Grotelaan die het tracé volgden van de ondergrondse spoorlijn.

Treinen in het Leopoldswijkstation. De spoorlijn naar het Noordstation loopt in een ondergrondse bedding onder de wijk van de squares.

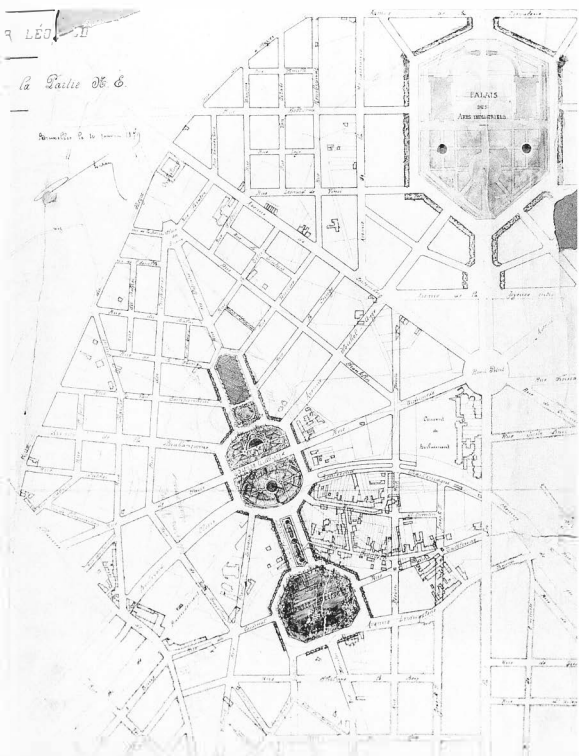
De Orteliusstraat had Mercatorstraat moeten heten en de rechtlijnige en monumentale ingang moeten vormen van de nieuwe wijk vanuit de stad. Het project werd nooit uitgevoerd. De Hamerstraat maakt een vreemd einde aan de geplande doorsteek.

Uitbreidingsplan voor de Leopoldswijk door Bordiau uit 1875. Het volgt op de laatste plaatsbeschrijving voor de transformatie en het toekomstige stratentracé. Dit ontwerp werd met enkele lichte wijzigingen uitgevoerd.

Perspectief en hiërarchie van straten

Eigenlijk had Bordiau de hoofdas van de verkaveling willen laten doorlopen tot aan de lanen van de kleine ring, dus dwars door de recent aangelegde straten van de noordelijke uitbreiding van de Leopoldswijk. Dat kon uiteraard niet. Met een dergelijk voorstel stond Bordiau nog in de urbanistische traditie van het midden van de 19de eeuw, die niet aarzde het bestaande stadsweefsel op te offeren aan theoretische principes. In die zin was hij zowel modern als traditioneel. Het centrale deel van de hoofdas werd ruimtelijk benadrukt door een opeenvolging van groene squares en een keten van voortuintjes langs de huizen. Ook de dwarsstraten op deze hoofdas waren nog indrukwekkend breed. Alleen de kleinere zijstraten hadden meer bescheiden afmetingen. De hiërarchie tussen de straten en het daaraan verbonden sociale prestige was hiermee duidelijk aangegeven.

Wijzigingen

Tijdens de uitvoering van het project werden nog maar weinig wijzigingen aangebracht. De Gutenbergsquare, die het rechte tracé verstoort, werd aangelegd in 1891 om de stoomtram van de maatschappij der buurtspoorwegen een gemakkelijker toegang tot de wijk te geven. De vorm van de Maria-Louizasquare ter hoogte van de Palmerstonlaan werd lichtjes aangepast om de percelen beter te kunnen verkavelen. De grootste verandering betrof de Willem de Zwijger-, Boduognat-, Karel Martel- en Saint-Quentinstraat. Daar bevond zich de Granvelle-wijk die men eerst gedeeltelijk wou behouden omdat het om een recente bebouwing ging. Maar door de uitgevoerde grondwerken was deze buurt lager dan de rest van het terrein komen te liggen, onder het niveau van de riolering. Dat betekende de doodsteek. In 1877 werd de Granvelle-wijk met de grond gelijk gemaakt. Geen enkel van de oorspronkelijk geplande monumenten is er ooit gekomen. Het Paleis voor Schone Kunsten werd in een andere functie gebouwd op het oude oefenveld en zou uitgroeien tot de huidige Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis. De kerk die de opeenvolgende squares op theatrale manier moest afsluiten met een hoge spits boven aan de

In 1891 werd op het einde van de Filips de Goedestraat, hier rechts op het beeld, de Gutenbergsquare aangelegd. Deze square, de kleinste en laatste van de reeks, heeft ten onrechte minder aandacht gekregen dan de andere. Dit plein is nochtans het best bewaard gebleven.

Hierboven, van links naar rechts :

Rechts op deze foto uit 1888 zien we op de plaats van de vroegere Granvellewijk, die een tiental jaar eerder is afgebroken, de eerste nieuwe huizen van de noordoostelijke stadsuitbreiding.

Het schilderachtige karakter van de oude vijver van Sint-Joost werd op kleinere schaal opnieuw tot leven gewekt langs de oevers van de nieuwe vijver.

Margaretasquare, werd nooit gebouwd. Een voorlopige kerk werd opgetrokken in de Notelaarstraat nr 20, op het grondgebied van Schaarbeek. In 1907 werd in de wijk zelf een nieuwe kerk ingewijd, in de Correggiostraat. Ze werd verbouwd tot feestzaal in 1958, het jaar dat de huidige aanpalende kerk in gebruik werd genomen.

Uitzicht

Ondanks de planmatige aanleg en de ingrijpende terreinwijzingen is het uitzicht van de wijk zeer geslaagd te noemen. De strenge geometrie van het stratenplan valt nauwelijks op. Integendeel, het geheel is sfeervol en niet zonder fantasie. Deze indruk is het resultaat van de oordeelkundigheid waarmee Bordiau

diverse vroegere voorstellen in één project heeft weten te verenigen. Zijn grote verdienste schuilt niet in originaliteit, maar in de synthese van zijn plan dat tegelijk homogeen en gevarieerd is.

Succes en beperkingen

Bordiau speelde perfect in op de fundamentele waarden van de toenmalige burgerij : hygiëne, een mooie woon-

Ontwerp voor de kerk van de Margaretasquare op het schuine zicht van de geplande open ruimtes van de wijk. De kerk had de bekroning moeten vormen van het perspectief dat aan de ringlaan zou vertrekken, net zoals de Sint-Mariakerk het orgelpunt is van de langgerekte Koningsstraat.

omgeving in de stad, eerbied voor het privé-leven, voorliefde voor uiterlijk vertoon, doorgedreven hiërarchisering. Dat alles verenigde hij in een modelwijk met een grote materiële en symbolische waarde. Op die manier heeft hij de burgerlijkheid van zijn tijd zeer fraai tot uitdrukking gebracht, een fraaiheid die ook vandaag nog zichtbaar is ook al hebben heel wat moderne gebouwen het totaalbeeld lelijk geschaad. De tijdgenoten waren enthousiast over de creatie van Bordiau en beschouwden hem als geestelijke vader van de wijk. Dat blijkt onder meer uit de correspondentie tussen de stad Brussel en de architect uit 1890, waarin de laatste details werden geregeld voor de afwerking van het project dat vijftien jaar eerder begonnen was.

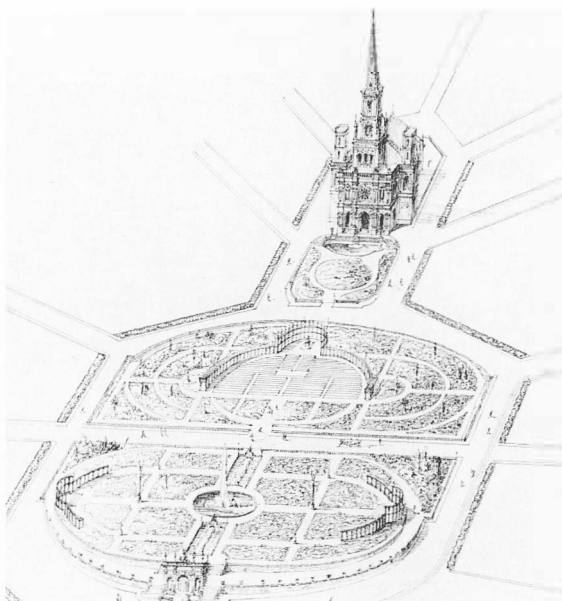
Als minpunt moet worden gezegd dat Bordiau totaal geen oog had voor de urbanistische problemen die zich op het einde van de 19de eeuw in alle scherpte lieten voelen en dat de wijk het slachtoffer werd van zijn specifieke bestemming. Toen de wellustende burgerij een ander woonkader prefereerde, werd de wijk massaal verlaten.

Bordiau had in zijn plan van aanleg voor de Maria-Louizasquare een overvloed aan pittoreske elementen opgenomen. Bij de uitvoering opteerde men gelukkig voor meer soberheid.

Hierboven, van links naar rechts :

Zicht op de Maria-Louizasquare. Het natuurlijke groen en de kalme uitstraling van het water maakten deze square onmiddellijk tot een groot succes bij de aankopers van bouwgronden in de nieuwe wijk.

Algemeen zicht op de Ambiorixsquare. Huizen en urbanistisch concept vormen een perfect geslaagd huwelijk. De Maria-Louiza-, Ambiorix- en Margaretasquare en de Palmerstonlaan zijn als stadsgezicht beschermd sinds 14-07-1994.

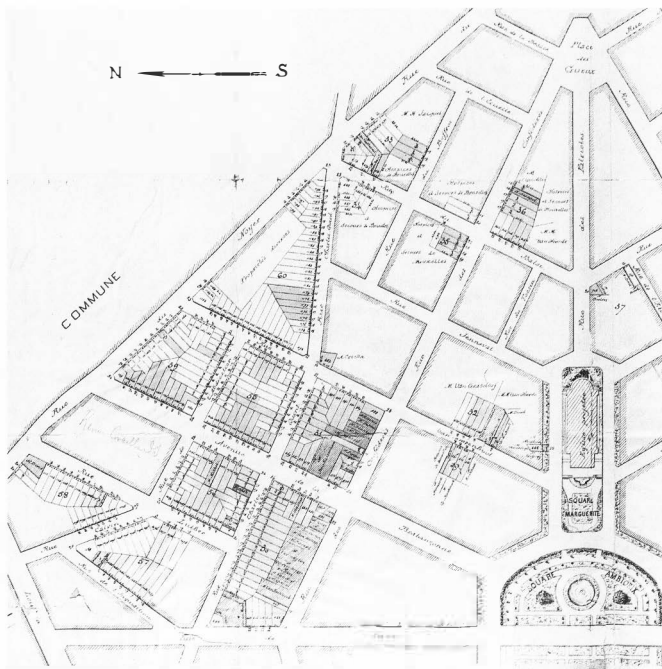

Jules Anspach (links) was burgemeester van 1864 tot 1879. Na de korte ambtsperiode van Vanderstraeten werd hij opgevolgd door Karel Buls (rechts) van 1881 tot 1899. Deze twee grote liberale politici hadden volledig tegengestelde visies op de ontwikkeling van Brussel. Anspach voerde een beleid van grote afbraakwerken en modernisering. Buls probeerde het historische en culturele erfgoed van Brussel zoveel mogelijk te bewaren.

FINANCIERING

De Lepoldswijk kwam tot stand op privé-initiatief. De tweede urbanisatiefase ten oosten van Brussel was daarentegen het werk van het stadsbestuur. Burgemeester Anspach had in de loop der jaren grote ervaring opgedaan met grote stedelijke infrastructuurwerken. In 1865 lag hij aan de basis van de overwelving van de Zenne en de aanleg van de grote centrale lanen. In 1874 zorgde hij voor de sanering van de wijk van Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw. In beide gevallen onderhandelde de burgemeester eerst alleen met de privé-sector alvorens de gemeenteraad voor een voldongen feit te plaatsen. Bij dit project was hij beducht voor de economische haalbaarheid en daarom stelde hij voor dat de stad contracten zou sluiten met de eigenaars van de te ontginnen gronden. Er waren drie soorten eigenaars: het bestuur der godshuizen, privé-eigenaars en de Belgische staat.

Perceelplan met de namen van de grondeigenaars van de squareswijk na de aanleg van het stratennet. De stad verplichtte de kopers hun terreinen te omheinen en binnen de twee jaar te bouwen.

Brussel en zag die maar al te graag in waarde stijgen door er bouwgrond van te maken.

De privé-eigenaars

De contracten die de privé-eigenaars sloten met de stad Brussel, bepaalden dat het stadsbestuur als bouwheer zou optreden, de nodige terreinen voor de infrastructuurwerken contant zou betalen, de kosten zou dragen voor de grondwerken, de

kunstwerken, de rioleringen

en de bestrating van de openbare wegen, en stukken van zijn eigen eigendommen zou afstaan voor de aanleg van nieuwe straten en pleinen. De eigenaars verplichtten zich ertoe de netto uitgaven terug te betalen in verhouding tot de waarde van het terrein dat ze behielden.

Proces met de Belgische staat

De betrekkingen tussen de Belgische staat en de stad Brussel verkoelden snel. De plannen van Bordiau hielden in dat het tracé van de spoorlijn die door de wijk liep, moest worden verplaatst. Ondanks de belofte van de regering om deze werken op staatskosten uit te voeren binnen de termijn die uitdrukkelijk was bepaald in een contract van 1882, kwam daar niets van in huis. Hierdoor werd het hele project lamgelegd, want de werken voor het ondergronds leggen van de spoorlijn, die door de stad zouden worden betaald, konden slechts beginnen na de voorafgaande tracé-ombuiging.

Pas in 1885 zou de Belgische staat, na een gerechtelijke veroordeling, de gevraagde werken uitvoeren.

E. Puttaert heeft de Maria-Louizasquare heel romantisch afgebeeld kort na het beëindigen van de infrastructuurwerken. Het grote huis op de achtergrond was van Jean Van Hoorde, een van de belangrijkste grondeigenaars van de wijk. Het werd omstreeks 1895 afgebroken om plaats te ruimen voor de bouw van nieuwe herenhuizen aan de Palmerstonlaan (pare nummers).

Eind goed, al goed

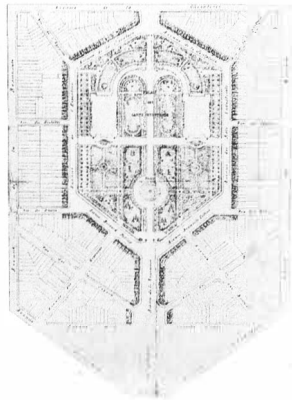
De opgelopen vertraging werd nog verergerd door het uitbreken van een economische crisis. Karel Buls, de nieuwe burgemeester van Brussel, erfde de zware last van een halfvoltooid project dat sommige gemeenteraadsleden liefst van al wilden stopzetten. De stad moest echter haar verbintenissen tegenover de grondeigenaars van de nieuwe wijk nakomen. Herhaalde malen kwam het in de gemeenteraad tot verhitte discussies over de kostprijs van het project.

Ondanks al deze moeilijkheden konden de infrastructuurwerken op het einde van de jaren 1880 eindelijk worden voltooid.

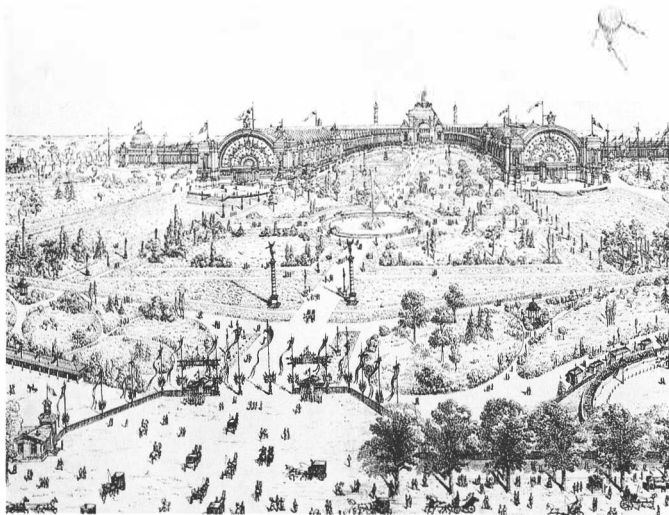
EEN SPOOKWIJK

Een nooit uitgevoerd plan

Toen het leger bekendmaakte het oefenveld op het einde van de verlengde Wetstraat te zullen verlaten, sloten de stad Brussel en de Belgische staat een overeenkomst om een deel van dit terrein tot park om te vormen. Het oefenterrein werd effectief buiten gebruik gesteld in 1876. Twee jaar later werden in het vooruitzicht van de feestelijkheden ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van België twaalf hectare aan de staat afgestaan, in ruil voor de aanleg van een park en de financiering van de door Bordiau ontworpen gebouwen. Hetzelfde jaar

Verkevelingsplan van de Jubelparkwijk voorgesteld door Bordiau in 1878. De centrale groene ruimte moest kooplustigen aantrekken. Er was echter grote concurrentie van de vele bouwgronden die in de buurt van de ringlanen te koop waren.

Door Bordiau ontworpen gebouwen in het Jubelpark voor de Halfeeuwfeesten in 1880.

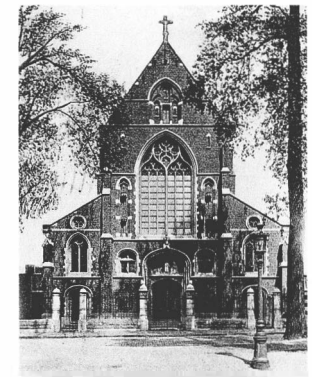
De koninklijke militaire school werd in 1904 gebouwd naar plannen van architect Henri Maquet. Ze nam het grootste gedeelte in van de zone die voor de derde bouwfase van de wijk gepland was.

diende de architect een verkavelingsvoorstel in voor het "Quartier du Palais des Arts industriels", een wijk die sinds 1874 beschouwd werd als de derde fase in het grote urbanisatieproject van de noordoostelijke uitbreiding van Brussel. Bordiau had een synthese gemaakt van alle eerder gemaakte ontwerpen en pakte uit met een symmetrische plattegrond rond een groot plantsoen, tuintjes voor de huizen langs het park en de hoofdlanen, en zijstraten die straalvormig - hetzij loodrecht, hetzij schuin - zouden uitwaaiëren vanaf de centrale groene zone. In tegenstelling tot de twee eerste urbanisatiefases werd dit plan nooit uitgevoerd. In 1885 stond de stad Brussel aan de Belgische staat twintig hectare grond af rond het park, waarmee ze haar plannen om de noordoostelijke wijk tot hier uit te breiden definitief opgaf. Het park - het latere Jubelpark - kreeg daarmee zijn huidige oppervlakte en de nodige ruimte voor nieuwe gebouwen.

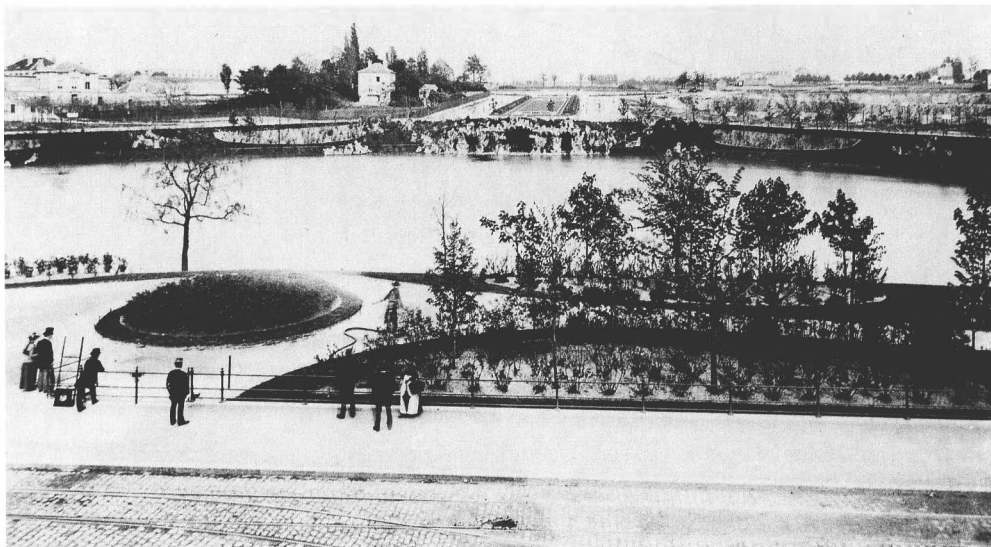
De koninklijke militaire school

In 1889 bood de stad Brussel de Belgische staat de nodige terreinen aan voor een militaire school die in 1904 zou worden gebouwd volgens de plannen van architect Henri Maquet. De paar overblijvende percelen in deze buurt werden in de loop van de jaren 1890 met huizen bebouwd.

Kerk van de paters Dominikanen in de Renaissancelaan, een monument te meer in een zone waar weinig plaats overbleef voor gewone huizen.

In 1888 waren de squares nog omringd door het platteland en alleen het huis Van Hoorde stond als een eenzame wachter in de verlaten straten. Het lijkt wel alsof deze foto vanuit een luchtballon genomen is, maar waarschijnlijk stond de fotograaf op het balkon van een van de pasgebouwde huizen op de hoek van de Orteliusstraat.

DE INGREDIËNTEN VAN DE WIJK

DE HUIZEN

Een eigen huis

Het verlangen van de Brusselaar naar een *eigen huis* is historisch bepaald en wijkt af van wat in dezelfde periode in de andere Europese hoofdsteden gebruikelijk was. Gesteld op zijn comfort haalde de burger zijn neus op voor het nieuwe woningtype dat hij in het centrum vond. Ook het jachtige stadsleven, de verouderde buurten, de vervuiling door de industriezones en de hinder van de grote openbare werken zetten hem ertoe aan de oude stad te ruilen voor de buitenwijken die nog een stedelijk karakter hadden, maar waar meer open ruimte en het leven rustiger was. De promotoren van de nieuwe wijken probeerden precies deze doelgroep aan te trekken. Daartoe speelden zij in op de aspiraties van de burgerij of die van hun toekomstige huurders door hen een aangepast leefkader te bieden. In de perceelindeling kwam dit tot uiting door langgerekte percelen bestemd voor eengezinswoningen van een hoger niveau. De minder gegoede klassen werden wel niet verdreven van de plaatsen waar ze tot dan toe hadden gewoond, maar toch de facto weggewerkt naar de randgebieden van de wijk.

Panoramisch zicht op de Ambiorixsquare in 1894. Er staan nog maar zeer weinig huizen, maar vijf jaar later zijn bijna alle bouwgronden verkocht. Deze uitzonderlijke clichés waren van architect Arthur Verhelle die meerdere merkwaardige huizen in de wijk ontwierp, waaronder zijn eigen luisterrijke woning aan de Brabançonnelaan nr 6.

Hiernaast:

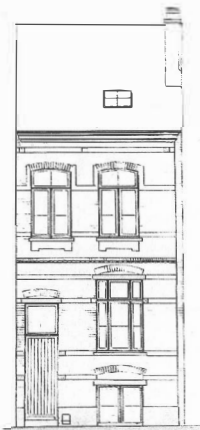
De Veronesestraat voor de bouw van de school. Het terrein is omgeven door schuttingen zoals het gemeentereglement voorschreef.

Rechter pagina:

In 1906 bouwde aannemer Xavier Mouillard huis nr 26 aan de Palmerstonlaan volgens de plannen van architect Arthur Verhelle. Het gaat hier om zeldzame opnamen tijdens de bouw.

Een bescheiden huis aan de Margaretasquare, meer een arbeiderswoning dan een burgershuis. De bouwaanvraag bepaalde trouwens dat het ging om een 'werkmanswoning' gebouwd door de maatschappij voor sociale woningen uit de Locquenghienstraat te Brussel.

De eerste huizen

Op het ogenblik dat de infrastructuurwerken werden beëindigd, stond er in de hele wijk nog geen enkel huis. Het was een vreemde aanblik, dit stratennet in een nagenoeg verlaten plateland, die enkele jaren aanhield. De eerste huizen werden op het einde van de jaren 1880 gebouwd, maar in een traag tempo. Geleidelijk kwam de bebouwing in een stroomversnelling. Het ene huis trok het andere aan en op minder dan tien jaar tijd, tussen 1890 en 1900, werden de meeste bouwgronden verkocht en bebouwd.

Woningtypes

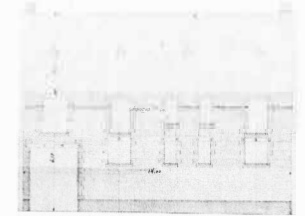
De burgerlijke eengezinswoning was veruit het meest verspreide woningtype in de nieuwe wijk. Deze huizen, die de standing van hun bewoners weerspiegelden, werden meestal gebouwd op een langwerpig en vrij smal perceel volgens een traditioneel grondplan. Boven een halfondergrondse kelder verdieping met de keukens en andere dienstvertrekken werd de benedenverdieping opgetrokken. Die bestond uit de twee traditionele ontvangstkamers - salon en eetkamer - dikwijls nog aangevuld met een veranda. Daarboven kwamen nog een of twee verdiepingen met slaapkamers en onder het dak ten slotte de mansardekamers voor het personeel en de zolder. Bergplaatsen en toilet-ruimtes werden eventueel als een apart blok aangebouwd en waren bereikbaar via de overlopen tussen twee trappen. In de huizen van de kleinburger was dit model tot zijn eenvoudigste vorm teruggebracht en op kleinere schaal uitgevoerd.

Aan het andere uiteinde waren er de herenhuizen van de rijkelui, die over het algemeen hetzelfde basisgrondplan hadden, maar op een groter perceel waren gebouwd waardoor extra ruimte was voor allerlei aanbouwen zoals antichambre, kantoor, rookkamer, en vooral een overdekte koetspoort die naar de stallen achter het woonhuis leidde.

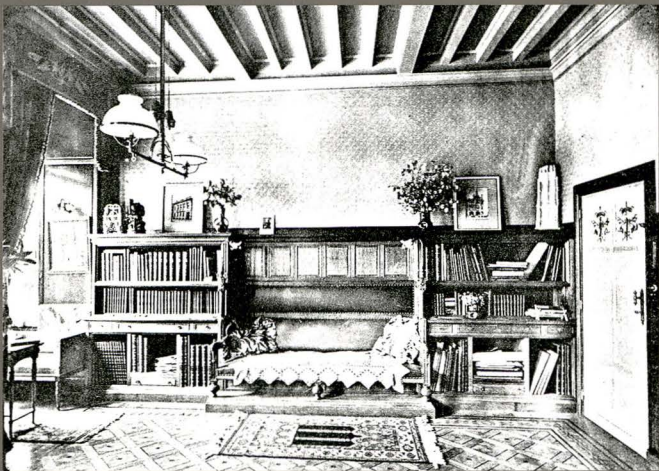
Een ander woningtype dat we in deze wijk meermaals aantreffen, maar met minder uiterlijk vertoon, is een klassiek huis aan de straatkant, breder, hoger en mooier versierd dan de aanpalende huizen, terwijl de bijgebouwen, zoals de stallen, achteraan op het perceel aan een zijstraat werden neergezet. Voorbeelden hiervan vinden we vandaag nog in de Boduognatstraat en het bovengedeelte van de Eburonenstraat. De meeste van deze bijgebouwen zijn afgebroken, andere zijn omgebouwd tot garages of woningen.

De ruime stallen achteraan in de tuin van de woning van graaf Florent d'Oultremont aan de Maria-Louizasquare nr 41 geven uit op de Eburonenstraat. Ze werden gebouwd in 1897 volgens de plannen van architect Emile Janlet en werden gesloopt voor een modern appartementsgebouw.

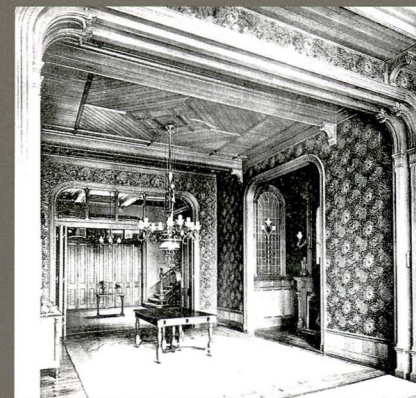

De pare kant van de Palmerstonlaan in 1901, waar een groot deel van de herenhuizen van de wijk stonden. De naar het zuiden gerichte gevels verzekeren maximaal zonlicht in de woningen. Deze huizen getuigen van het genie van Horta en het talent van Taelmans, De Vigne, Govaerts, De Rycker, Verhelle, Bosmans en Vandeveld.

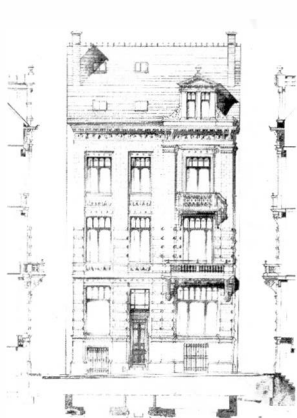

Interieur van het huis van architect
Jean-Jacques Calluwaers
aan de Willem de Zwijgerstraat nr 40.
Het bureau bevindt zich aan de straatkant
op de eerste verdieping.

Bovenaan :
Interieur van huis nr 5
aan de Palmerstonlaan omstreeks 1910.
Overloop op de tweede verdieping
en grote slaapkamer.

Hierboven :
De grote hal en het salon van het herenhuis
Defize in hun oorspronkelijke staat.
Dit werk van Leon Govaerts dateert van 1900
en werd in 1960 deerlijk verminkt.

Huis nr 33 aan de Gutenbergsquare is een werk van architect Guillaume Löw uit 1897. In dit imposante gebouw met de allures van een herenhuis was een fabriekje van acetyleenlampen voor auto's gevestigd, met assemblage-, schilder- en verpakkingateliers, de privéwoning van de patroon en twee appartementen die verhuurd werden. De benedenverdieping werd verbouwd in 1913.

Eenheid van stijl

Tussen al deze burgerhuizen treffen we ook enkele andere soorten gebouwen aan, die zich niettemin naadloos in het geheel integreren.

In vergelijking met het grote aantal eengezinswoningen waren er slechts weinig appartementsgebouwen. Ze waren meestal niet meer dan drie verdiepingen hoog, zonder de kelderetage. De voorgevels werden met dezelfde materialen en in dezelfde vormentaal uitgevoerd als de gewone burgerhuizen.

Ze werden bij voorkeur op hoekpercelen gebouwd en dikwijls was op de benedenverdieping een winkelpand gevestigd. Op die manier waren ze goed zichtbaar in het straatbeeld. Als boegbeelden

Een van de hoeken van de Correggiestraat en de Margeretasquare werd ingenomen door twee beleggingspanden, gebouwd in 1897 volgens de plannen van Leon Govaerts. Ze werden afgebroken in 1965.

Linkerpagina :
De handelszaken van de wijk voorzagen in de dagelijkse behoeften van de plaatselijke bevolking. Ze zorgden bovendien voor sociale contacten tussen de wijkbewoners.

Hiernaast :
De talrijke drankgelegenheden langs de squares bleven lange tijd trouw aan de traditie van de landelijke herbergen van Sint-Joost. Ze werden niet alleen bezocht door de wijkbewoners maar ook door zondagse wandelaars die de rust van de voorsteden opzochten.

van een volledig huizenblok waren ze vaak versierd met torentjes, topgevels, erkers en andere architecturale of decoratieve elementen, die hun scharnierrol in het stadsweefsel nog onderstreepten.

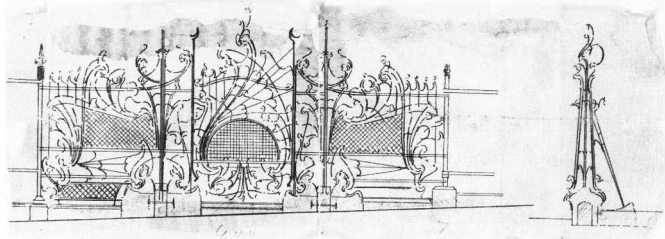
Ook kleine bedrijfjes, ateliers en kantoren vonden een onderkomen in de wijk, bijna zonder zich door gevel of oppervlakte te verraden. Als voorbeeld vermelden we een fabriekje van acetyleenlampen voor auto's aan de Gutenbergsquare nr 33, kantoren aan dezelfde square nr 10 en de Palmerstonlaan nr 8, en het atelier van een bouwfirmant achteraan het perceel aan de Ambiorixsquare nr 40 (het huis werd afgebroken in 1970). Een gelijkaardige harmonie kenmerkte de kliniek aan de Maria-Louizasquare, oorspronkelijk minder hoog en uitgestrekt dan vandaag, die de stijl en de verhoudingen van de wijk respecteerde, en tegelijk symbool stond voor de hygiëne waaraan de weldenkende burgerij zo'n belang hechtte.

De kliniek aan de Maria-Louizasquare in 1892, diverse malen aangepast en volledig herbouwd in 1972. Het oorspronkelijke gebouw was in dezelfde stijl opgetrokken als de omliggende huizen.

Kunstschilder Georges de Saint-Cyr wou geen afstand doen van het hekwerk rond zijn voortuintje, ook niet voor de rechtbank:

"Mijn hekwerk heeft me 800 frank gekost voor een breedte van 4 meter. Zoveel had ik ervoor over om mijn eigendom te veriraaien tot voordeel van iedereen."

Bloeitijd van de erkerramen

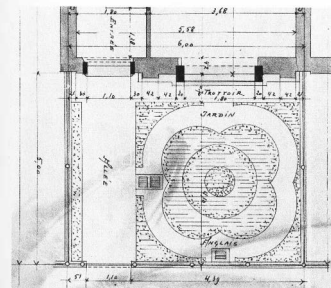
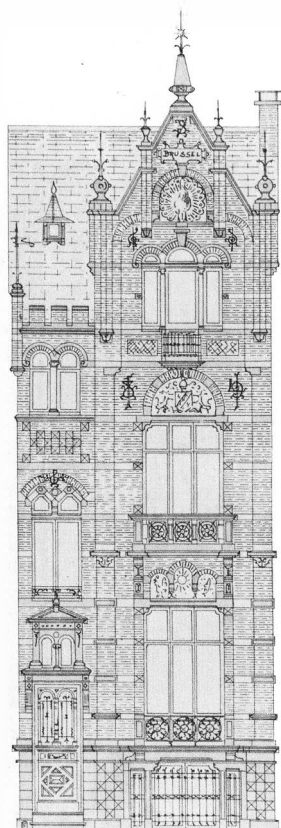
Bordiau had geëist dat alle percelen langs de squares werden bezwaard met een erfdienstbaarheid *non aedificandi*. Daarmee wou hij bereiken dat de bouwheren en architecten schilderachtige gevels zouden ontwerpen, met uitsprongen, puien, torentjes en dergelijke meer.

Die bepaling lag aan de basis van heel wat spanningen tussen het stadsbestuur, dat een strikte rooilijn wilde doen naleven, en de grondeigenaars die originele gebouwen wilden neerzetten tot hun eigen eer en glorie.

De enige afwijkingen die op het stedelijk bouwreglement werden toegestaan, waren zogenaamde *bow-windows*, gemetselde erkerramen die integraal deel uitmaakten van de voorgevel, zowel structureel als visueel, zodanig dat ze nu als een kenmerkende eigenschap van de woningarchitectuur op het einde van de 19de eeuw worden beschouwd.

Het succes van deze uitspringende gedeeltes hangt samen met dat van de neo-stijlen en met het functionalisme, dat onder meer tot doel had de inwendige indeling te veruitwendigen en de binnenvolumes naar buiten toe uit te breiden. Op die manier werd een nieuwe relatie tot stand gebracht tussen huis en stad. Bovendien leenden deze architecturale elementen zich uitstekend voor een decoratieve vormgeving. Het eclectisme speelde hier al gretig op in, maar het hoogtepunt zou worden bereikt met de Art Nouveau, die functionaliteit en decoratie tot één organisch geheel smeedde.

Voorbeeld van een architecturale compositie waarin meerdere stijlen, teruggaand op de middeleeuwse Vlaamse bouwtrant en de Renaissance, met elkaar vermengd zijn tot een typisch 19de-eeuws ontwerp. Dit samenraapsel van oude stijlen in een modern kleedje resulteert in zeer herkenbare en dateerbare stijl. Ontwerp van Fernand Symons voor de gevel van huis nr43 aan de Margaretasquare, gebouwd in 1894 en gesloopt in 1965.

Plan van het voortuintje van huis nr 43 aan de Margaretasquare.

Een waaier aan stijlen

De meest voorkomende stijl in de wijk is de zogenaamde Vlaamse neo-renaissance, die geïnspireerd is op de architectuur in onze gewesten tijdens de 16de eeuw. De voornaamste kenmerken zijn de kleurrijke gevels door de afwisseling van baksteen en diverse soorten natuursteen, puntgevels, kleine loggia's en andere bouwelementen die teruggaan op de renaissanceperiode. Ook van de Franse en Italiaanse neo-renaissance zijn er diverse voorbeelden. Minder frequent is de neo-gotiek, terwijl de neo-oosterse stijl zelfs beperkt is tot één enkel huis aan de Maria-Louizasquare nr 48. De oorspronkelijke gevel werd jammer genoeg ingrijpend verbouwd in 1913.

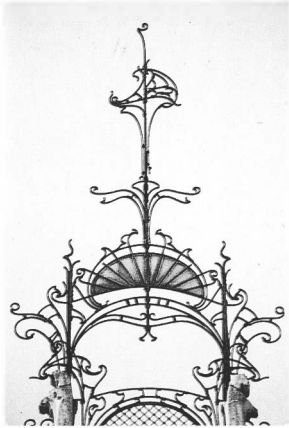
In het klimaat van eclectisme dat in deze periode hoogtij vierde, stelden de architecten er zich niet mee tevreden om huizen geïnspireerd op verschillende periodes en architecturale stromingen met elkaar te contrasteren. De kunst bestond erin meerdere stijlen in een enkel gebouw door elkaar te mengen om aldus onuitgegeven esthetische effecten te verkrijgen. Paradoxaal genoeg resulteerde precies deze stijlvermenging die in eindeloze variaties steeds opnieuw herhaald werd, in een verbazingwekkende eenheid in verscheidenheid.

"Om te ontsnappen aan de huidige banaliteit en geïnspireerd door de vernieuwende opvattingen van de 'Société de l'Art appliqué à la Rue', heb ik langs de vijver een soort villa in moorse stijl ontworpen."
Eigen woonhuis van Stanislas Lefebvre de Sardans.

Deze bow-windows kunnen tot het oorspronkelijke ontwerp behoren of later aangebouwd zijn, zoals, bij voorbeeld, nr 21 aan de Palmerstonlaan.

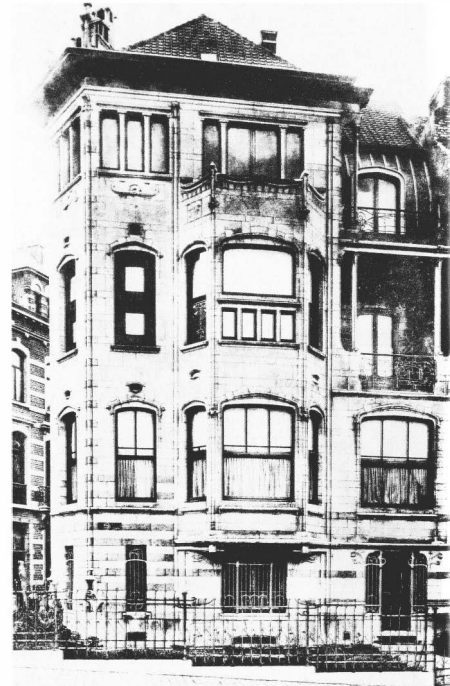
Bekroning in ijzersmeedwerk van het huis van schilder Georges de Saint-Cyr, ontworpen in 1900 door Gustave Strauven en uitgevoerd door kunstsmid Charles Van Waeyenberghe. Dit huis is waarschijnlijk de meest buitenissige Art Nouveau-creatie in heel Brussel. Beschermd sinds 08-08-1988.

Beleggingspand uit 1899 ontworpen door Victor Horta op de hoek van de Maria-Louizasquare en de Palmerstonlaan. De bouwheer, baron van Eetvelde, moest al zijn invloed aanwenden bij het stadsbestuur om dit ontwerp te doen goedkeuren. De stedelijke ambtenaren waren gechoqueerd door de stijl van de gevel. Beschermd sinds 21-06-1971.

De Art Nouveau

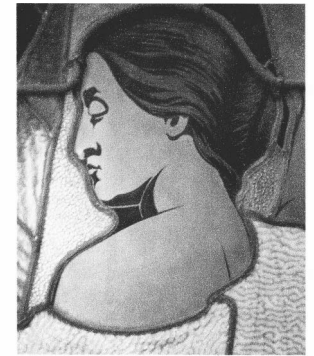
De huizen in de noordoostelijke wijk werden hoofdzakelijk in het laatste decennium van de 19de en het begin van de 20ste eeuw gebouwd, een zeer belangrijke periode op het gebied van architecturale vernieuwing. Naast het eclectisme en de diverse neo-stijlen ontwikkelde zich een volstrekt nieuwe stijl die op korte tijd een schitterende bloei zou beleven: de Art Nouveau. Het aantal Art Nouveau-huizen in de wijk is vrij gering in verhouding tot het totale aantal nieuwe huizen uit deze periode, maar het zijn stuk voor stuk opmerkelijke creaties. Andere wijken van Brussel, die enkele jaren later werden opgetrokken, bevatten evenveel of zelfs meer huizen in de nieuwe stijl, maar dikwijls in een verwaterde vormgeving. De Art Nouveau is slechts een massaverschijnsel in de woningbouw geworden ten koste van zijn originele totaalconcept. Als gevolg daarvan ging deze stijl, waaruit bepaalde elementen geïsoleerd werden, ten onder in de bestaande mengelmoeis en werd hij uiteindelijk zelfs opgeslorpt

Het herenhuis Deprez in zijn oorspronkelijke staat volgens de plannen van Victor Horta uit 1896. Het uitzicht werd sterk gewijzigd in 1910 toen het huis verbouwd werd tot bijna de dubbele grootte. Ondanks de restauratie in 1959 heeft het veel van zijn originaliteit verloren. Beschermd sinds 21-06-1971.

Baksteenpatronen in verschillende kleuren, faiëncetegels, mozaïek en blauwe hardsteen verlevendigen de gevel van huis nr 24 aan de Palmerstonlaan. Dit huis uit 1897 werd bewoond door het echtpaar Houssa, de ouders van Germaine.

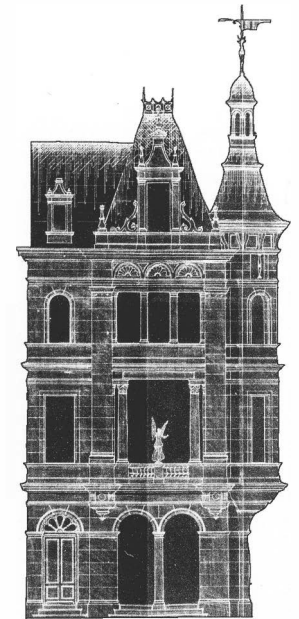
Detail van het glasraam van het trappenhuis, Palmerstonlaan nr 20. Een werk van grote schoonheid in een technisch knappe uitvoering.

in de laatste opstoot van het eclectisme voor de Eerste Wereldoorlog.

In de omgeving van de squares vinden we vier belangrijke ontwerpen van Victor Horta, een groot deel van de productie van Gustave Strauven en voorts creaties van Armand Van Waesberghe, Leon Govaerts, Paul Saintenoy, Victor Taelemans, Benjamin de Lestré, Paul Hamesse en Georges Hobé. Tot op vandaag vormen ze de sieraden van de wijk door hun opvallende aanwezigheid.

Architectuur voor wandelaars

Bijna elke gevel van de wijk, in welke stijl hij ook gebouwd is, ademt een eigen persoonlijkheid en een bestudeerde elegantie. Het zorgvuldige baksteenmetselwerk vormt dikwijls geometrische patronen. Geverniste of geëmailleerde bakstenen in verschillende kleuren en diverse soorten natuursteen in uiteenlopende grootte en afwerking boden de architecten een bijna eindeloos palet aan combinatiemogelijkheden. Vensterlateien, balkons, topgevels, deur- en vensterlijsten, dakvensters en kroonlijsten wemelen van decoratieve elementen. Schrijnwerk, ijzersmeedwerk en glasramen completeren rijke composities die slechts door de wandelaar ten volle kunnen worden gemaakt.

Gevelopstand van huis nr 45 aan de Ambiorixsquare uit 1899. De versieringen zijn door architect Louis Baude zeer gedetailleerd uitgewerkt, maar waarschijnlijk is het ontwerp slechts gedeeltelijk gerealiseerd.

Briefhoofd van Louis De Waele. Deze dynamische aannemer van openbare werken investeerde diverse malen in de nieuwe wijk.

Emile Janlet (1839-1918) werd door zijn vader Felix in het vak van architect ingewijd. Hij volgde de lessen aan de Academie voor Schone Kunsten van Brussel en onderging de invloed van een stagiair van zijn vader, Hendrik Beyaert, met wie hij nadien zou samenwerken. Beyaert zette hem op weg naar een neo-renaissance architectuur in Vlaamse stijl. In 1878 vestigde hij zijn faam met het Belgisch paviljoen op de Wereldtentoonstelling in Parijs, dat beschouwd werd als het visitekaartje van de nieuwe nationale stijl voor de rest van de wereld. Janlet werkte lang en vruchtbaar samen met L. De Waele. Naast opdrachten voor tal van huizen en huurpanden liet de aannemer hem ook meer originele en persoonlijke ontwerpen maken, zoals het meubilair van zijn salon en zijn familiekerelder op het kerkhof van Brussel in Evere.

De nrs 5 tot 27 aan de Palmerstonlaan werden tussen 1893 en 1894 gebouwd door Louis De Waele volgens de plannen van Emile Janlet. Deze huizen vormen nog steeds, samen met een aantal huizen van de Boduognatstraat, de Ambiorixsquare en de Karel Martelstraat, een merkwaardig homogeen geheel.

DE MENSEN

Privé-initiatief onder stedelijke controle

Na het beëindigen van de infrastructuurwerken in de nieuwe wijk werd de bebouwing overgelaten aan het privé-initiatief, in overeenstemming met de liberale opvattingen van het toenmalige stadsbestuur. De opvallende stijleenheid die desondanks bereikt werd, was het resultaat van een bouwreglementering maar vooral van een bijzonder grote sociale en economische consensus.

Dit komt hierop neer dat de opdrachtgevers het als een plicht jegens de gemeenschap zagen om mooie huizen te bouwen die het waard waren in de nieuwe wijk te staan. In ruil voor een esthetisch waardevol ontwerp dat een verrijking zou vormen voor het stedelijk milieu, rekenden ze op een zekere soepelheid in de toepassing van de stedelijke bouwreglementen, als een soort erkenning van het stadsbestuur voor hun demonstratie van burgerzin. Op die manier werden bouwfswijkingen toegestaan die we nu nog bij de huizen langs de squares kunnen vaststellen.

Kleine en grote beleggers

De huiseigenaars woonden meestal in Brussel, niet te ver van de nieuwe wijk. Ze investeerden voorzichtig, snel en op beperkte schaal. Daarbij probeerden ze hun eigendommen zoveel mogelijk te groeperen maar tegelijk hun beleggingen in de tijd te spreiden om geen onnodig opzien te verwekken. Zo zien we frequent vrijwel identieke huizen die met enkele jaren verschil op een paar tientallen meter van elkaar zijn gebouwd. Een oplet

tend waarnemer zal aan de hand van uitgesproken familiekenmerken vaak de band kunnen leggen tussen verschillende, al dan niet aanpalende huizen. Bijna altijd gaat het om dit soort bedachtzame vastgoedbeleggingen van individuele burgers. De Brusselse aannemer Louis De Waele deed een beroep op Emile Janlet, een van de bekendste Belgische architecten, om een ensemble van achttien huizen te bouwen in harmonie met de architectuur van de wijk. Een niet zo evidente voorwaarde voor een vastgoedinvestering waarbij de aannemer-eigenaar de meeste huizen nadien zou verhuren. De huizen, die een gelijkaardig grondplan maar gevarieerde gevels hadden, werden in drie fases gebouwd in de Boduognatstraat, de Palmerstonlaan, de Ambiorixsquare en de Karel Martelstraat. Dit ensemble is nageoeg intact bewaard gebleven en vormt een prachtig voorbeeld van een zowel in financieel als esthetisch opzicht geslaagde vastgoedoperatie, de grootste trouwens van de hele wijk. Heel wat investeerders waren aannemers of architecten, van wie sommigen zich vooraf reeds in deze veelbelovende nieuwe wijk hadden gevestigd. Maar ook honderden goeude burgers, die hun kapitaal wilden laten renderen, stortten zich op de bouwmarkt. Vele opdrachten gingen naar dezelfde architecten en aannemers die al ter plaatse woonden. Voor sommige investeerders waren deze beleggingspanden een middel om enkele treden op de sociale ladder te stijgen.

Hoek tussen de Gutenbergsquare en de Maria-Louizasquare. Onder deze voor het merendeel afgebroken huizen kan men duidelijk reeksen onderscheiden van drie tot zes huizen.

De laatste gevelrij op de Maria-Louizasquare wordt beëindigd door zes huizen die het mooiste nog intacte voorbeeld van gegroepeerde huizen in deze wijk vormen. Ze zijn in hun geheel beschermd sinds 16-09-1985.

Handtekening van Gustave Strauben op de onderbouw van huis nr 51 in de Van Campenhoutstraat, in overeenstemming met de Art Nouveau-stijl van de gevel. Gedeeltelijk beschermd op 19-02-1984 en 02-07-1992.

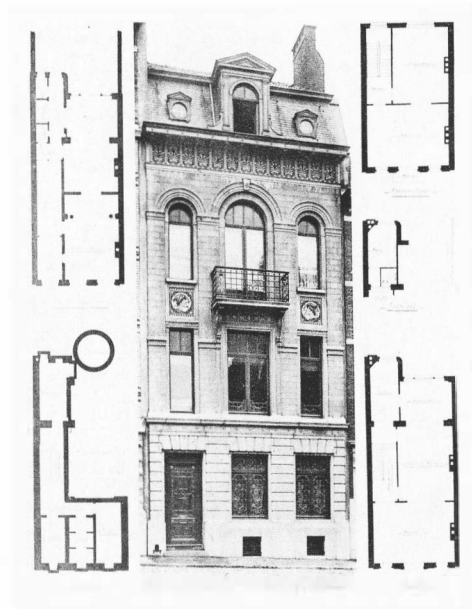
Bewoners, eigenaars en huurders

De meeste huizen die in de nieuwe wijk gebouwd werden, waren eengezinswoningen. Vele daarvan werden door de eigenaars verhuurd.

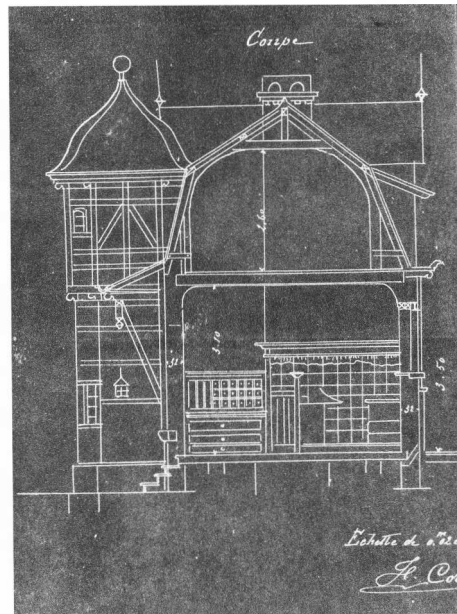
De bewoners waren voor het merendeel afkomstig uit de betere kringen: burgerij, industriëlen, bankiers, beoefenaars van vrije beroepen.

Alleen in de randzones woonden ook mensen uit de lagere bevolkingsgroepen.

Schilders en beeldhouwers waren niet zo talrijk vertegenwoordigd in de nieuwe wijk, veel minder in elk geval dan architecten, van wie de privé-woningen een opmerkelijke staalkaart vormen van de architectuur rond de eeuwwisseling.

Woning en kantoren van architect Guillaume Löw in de Van Campenhoutstraat nr 63. De brede gevel valt op door zijn klassiek evenwicht gepaard met fantasierijke decoratie.

Kantoor van architect Henri Corr uitgevend op de Boduognatstraat, achteraan in de tuin van zijn huis aan de Maria-Louizasquare nr 64.

STRAATNAMEN EN BEELDEN

Een vleugje geschiedenis

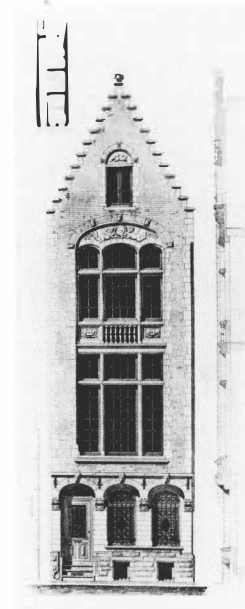
Wanneer een volledig nieuwe wijk wordt aangelegd, zijn er ook veel nieuwe straatnamen nodig. Hier heeft men op veilig gespeeld en namen ontleend aan diverse periodes uit onze vaderlandse geschiedenis. *Ambiorix, Boduognat, de Eburonen* en de *Nerviërs* voeren ons mee naar de Gallische oorlogen. *Clovis, Karel Martel* en *Karel de Grote* herinneren aan de Frankische tijd. *Kortenberg* en de *Blijde Inkomst* verwijzen naar de middeleeuwse keuren van het hertogdom Brabant. *Filips de Goede* was een van de Boergondische hertogen, terwijl *Keizer Karel, Pavia, Luther, Calvijn, Troonsafstand* zeer beknopt de tijd van de grote Habsburgse keizer resumeren. De namen *Kardinaal, Inquisitie,*

Handtekening van architect Henri Van Massenhove op de gevel van de nrs 43 en 43 van de Maria-Louizasquare. Het streven om een origineel werk tot stand te brengen tot in de kleinste details blijkt ook uit het *waarmark* van de architect.

Het tweede huis dat architect Van Massenhove voor zich liet bouwen in de wijk, Brabançonnelaan nr 49.

Atelier en woning van Jules Lagae door Arthur Verhelle aan de Michelangelolaan nr 10. Kan een beeldhouwer zich een mooier adres dromen?

In 1906 deed Gustave Strauven zijn bravourestukje met het huis van schilder Saint-Cyr nog eens over door de bouw van een miniatuurhuis met slechts vier meter gevelbreedte, in de strenge Lutherstraat nr 28.

Topgevel van huis nr 60 in de Michelangelolaan of hoe een straatnaam als inspiratie kan dienen voor een architect. Alleen tijdens het eclectisme zag men er geen graten in om een reproductie van Michelangelo's portret van Lorenzo de Medicis af te beelden op de derde verdieping van een burgerhuis. Het origineel is te zien op het graf van de prins in de oude sacristie van San Lorenzo in Firenze.

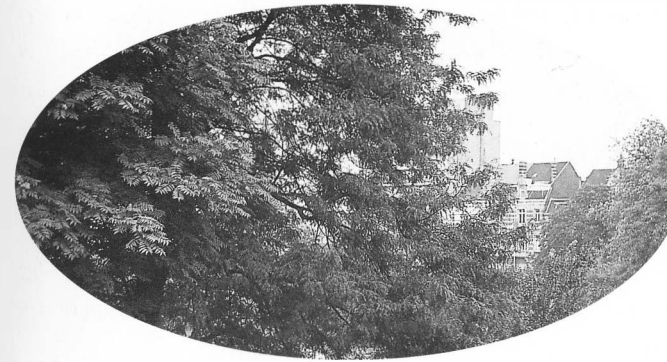
De gevel van huis nr 22 aan de Ambiorixsquare, gesloopt in 1969, was versierd met een eigenaardig decor: de hoofden van Ambiorix en Margareta van York leken elk uit een oculus te voorschijn te komen, precies op de hoek van de square die hun naam draagt.

Deze twee sculpturen bevinden zich nu aan weerszijden van de Margaretasquare voor de moderne appartementsgebouwen in 1967 en 1969 opgericht.

de *Zwijger*, *Eedgenoten*, *Geuzen*, *Saint-Quentin* herinneren aan de turbulente tijd onder Filips II, die met de *Pacificatie* (van Gent) tijdelijk weer tot rust kwam. Verwijzingen naar de Oostenrijkse periode vinden we in de recentere gedeeltes van de Leopoldswijk. De Franse en Hollandse periode, waarover de gemoederen wellicht nog niet helemaal waren bedaad, hebben geen enkele straatnaam gekregen. De heldhaftige gebeurtenissen daarentegen van de Belgische onafhankelijkheidsstrijd zijn vereeuwigd in namen als *Patriotten*, *Jenneval*, *Brabançonne*, *Van Campenhout* en *Palmerston*.

Thematische naamgroepen, geconcentreerd in bepaalde gedeeltes van de squareswijk, zijn er alleen in het zuidwesten, nabij de musea van het Jubelpark, waar bijna alle straten namen van schilders dragen. Italië is het best vertegenwoordigd met *Michelangelo*, *Correggio*, *Veronese*, *Titiaan*, *Tintoretto* en *Leonardo da Vinci*; voor Spanje is er *Murillo* en voor de Noordelijke Nederlanden *Rembrandt*, *Hobbema* en *Van Ostade*. Als enige landgenoten en eigentijdse kunstenaars zijn er *Henri Leys* (1815-1869) en *Gustave Wappers* (1803-1874), in hun tijd bekende historieschilders die later min of meer in vergetelheid zijn geraakt.

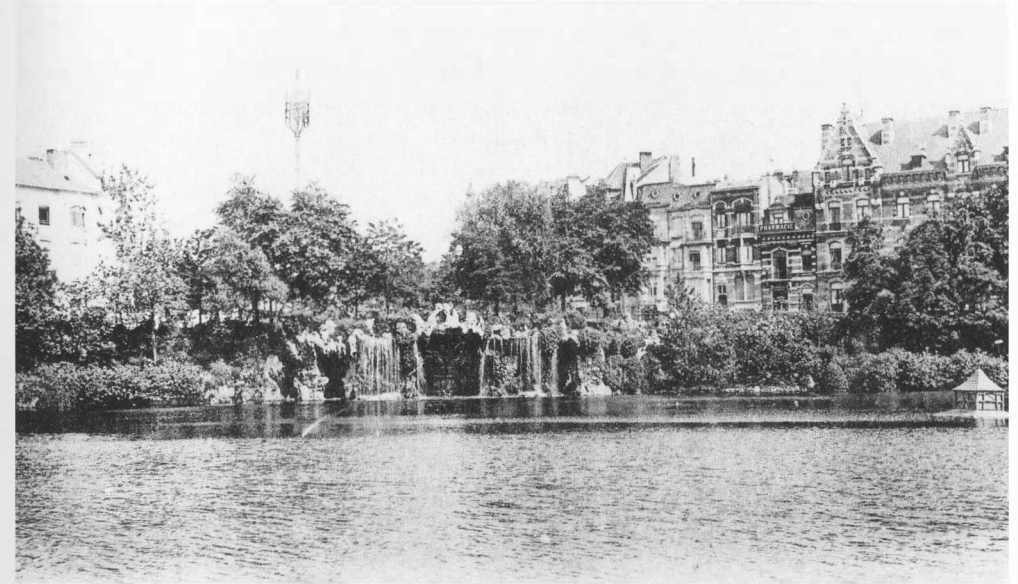

In de zomer halen de bomen de bovenhand op de architectuur. Zicht op de Maria-Louizasquare vanuit een van de huizen.

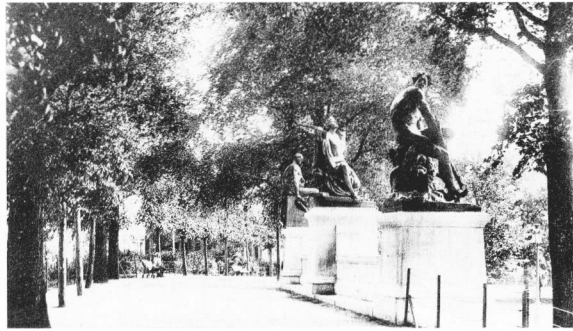
Groene zones en beeldhouwwerk

Het meest opvallende element in het urbanistische concept van de wijk, zowel wat het grondplan betreft als in de realiteit, is ongetwijfeld de opeenvolging van vier open, groene ruimtes in de centrale as. Twee brede - Ambiorix en Maria-Louiza - en twee smallere squares - Margareta en Palmerston - creëren een echt landschapselement in het stadsweefsel. Doordat ze bovendien op een helling liggen, ontstaat een majestueus perspectief, dat zich vanaf beneden in de Orteliusstraat het best bewonderen laat.

De kunstmatige grot en de - niet meer bestaande - brave watervallen aan de vijver van de Maria-Louizasquare getuigen van de esthetische tweespalt omstreeks de eeuwwisseling, waarin beton en romantisme samengingen.

Deze beeldengroep van Jacques de Lalaing is een allegorie van de drie leeftijden van de mensheid, van het barbarendom tot de kunstzinnige maatschappij, waarvan de huizen van de wijk op hun manier de triomfantelijke uitdrukking zijn. De keuze van het werk werd niet alleen ingegeven door het hoogstaande thema, maar ook door de gunstige financiële voorwaarden die de kunstenaar met de stad Brussel voor de aankoop bedongen had.

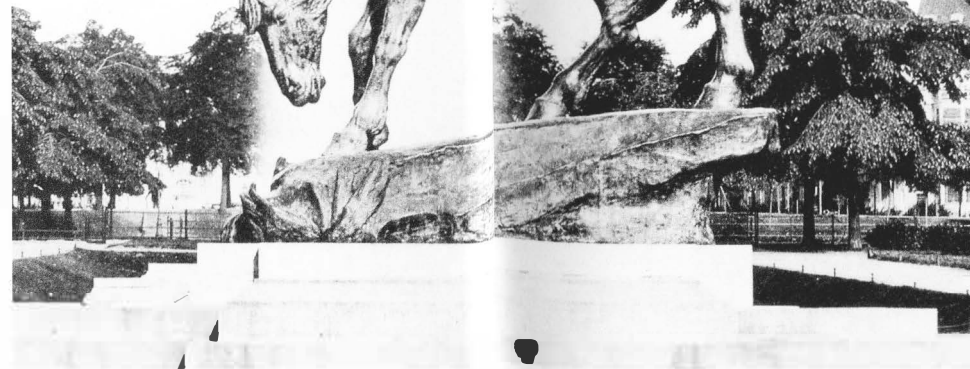
Op verschillende postkaarten uit de tijd staat de bewaker van de squares afgebeeld, hier tegen het operettedecor van de grot.

De schilderachtige architectuur van de huizen gaat perfect samen met de uitzonderlijke aanwezigheid van een stukje natuur midden in de stad. Sommige versieringen, die anders overdreven zouden aandoen, worden verzacht door het groene decor dat met de eclectische gevelrijen een merkwaardige eenheid vormt. Bordiau had zich trouwens al door het eclectisme laten inspireren bij het ontwerp van de squares. De Maria-Louizasquare kan doorgaan voor een Engelse tuin, hoewel de romantische grot in gewapend cement vandaag enigszins naïef overkomt, terwijl de Ambiorixsquare aan een Franse tuin doet denken met zijn strenge geometrische compositie van rechthoeken en cirkels.

Deze open ruimtes, waar in 1891 nog de Gutenbergsquare bijkwam, werden aan-

'Het zotte lied' heeft de uitbundige sensualiteit die zo kenmerkend is voor het werk van Jef Lambeaux. Het beeld werd door de stad Brussel besteld in 1898 en stond eerst op de Ambiorixsquare om nadien te verhuizen naar de Palmerstonlaan. Het kreeg geestdriftige kritieken, hoewel sommigen een dergelijk beeld langs de openbare weg natuurlijk ongepast vonden.

'Het paard aan de drenkplaats' van Constantin Meunier is een van de meesterwerken van de Belgische beeldhouwkunst van het einde van de 19de eeuw. Het beeld komt uitstekend tot zijn recht in deze natuurlijke en architecturale omgeving.

gekleed met een aantal beeldhouwwerken. In totaal werden er twaalf beelden geplaatst, de meeste uit de beginjaren van de wijk, een paar - trouwens de minst interessante vanuit esthetisch oogpunt - van latere datum.

Het meest ontroerende werk dat ook vandaag nog tot de verbeelding spreekt, is 'Het paard aan de drenkplaats' van Constantin Meunier. Het uitgebeelde thema is typisch voor het oeuvre van deze sociaal bewogen kunstenaar: een man en een paard, beiden even afgemat door het harde labeur in de mijn, houden halt voor een korte pauze. De beeldengroep werd op een voetstuk geplaatst tegenover het waterbekken beneden aan de Ambiorixsquare, dat men zich in de verbeelding als drenkplaats kan voorstellen.

'De krekel' van Emile Namur staat symbool voor de zorgeloosheid. Een spottende knipoog naar de spaarzaamheid van de burgerij waaraan de bouw van deze wijk te danken is?

Het monument voor Max Waller door Victor Rousseau verheerlijkt de golvende lijn die enkele jaren voordien door Victor Horta was bedacht.

AFTAKELING EN HERWAARDERING

Zicht op de binnenkant van het huizenblok tussen de Filips de Goede en de Orteliusstraat en de Maria-Louiza- en Gutenbergsquare in 1973. De achtergevels lijken op reuzenkasten waarvan sommige lades halfopen zijn blijven staan.

Bouw van een nieuwe residentie aan de Maria-Louizasquare in 1973. Een nieuw type architectuur, die zich weinig gelegen liet aan stedenbouwkundige overwegingen maar vooral de macht van het geld vertegenwoordigde, verscheurde wreed het bestaande stadsweefsel.

De burgerhuizen van de wijk, oorspronkelijk bestemd als woningen voor gezinnen en dienstpersoneel, hebben in de loop der jaren diverse wijzigingen ondergaan. Die varieerden van beperkte verbouwing over ingrijpende transformatie naar volledige afbraak. In het algemeen verliepen ze zelfs in die volgorde en weerspiegelen daarmee sociale en stedenbouwkundige veranderingen in onze maatschappij.

Meer comfort

De eerste verbouwingen bestonden erin de huizen aan te passen aan de evoluerende normen inzake wooncomfort, door ze te voorzien van een badkamer, een aan de eetkamer palende keuken en bijkomende vertrekken die achteraan werden aangebouwd. Deze eerste verbouwingen werden altijd uitgevoerd door de sociale groepen die al van in het begin in de wijk woonden.

Huizen worden appartementen

De tweede fase van wijzigingen aan de huizen is het gevolg van een radicale gedaanteverandering van de squareswijk, die samenhangt met de verdere uitbreiding van Brussel. Hierdoor werd de vroegere voorstad een relatief centrale zone. Dat leidde tot drukker verkeer en stijgende vastgoed- en huurprijzen. De gegoede burgerij, die over de middelen beschikte om zelf haar woonomgeving te kiezen, vertrok naar nieuwe, verder gelegen wijken die speciaal voor haar werden gebouwd.

De eigenaars verdeelden hun huizen in appartementen bestemd voor nieuwe, minder gefortuneerde bewoners. Achter de fraaie gevels gingen voortaan kleine wooneenheden schuil die vaak onpraktisch waren omdat hun ruimtelijke indeling bepaald werd door de oorspronkelijke bouwstructuur. Ook de binnenpleinen achter de huizen werden nog dichter bebouwd dan ze al waren met bijkomende wooninfrastructuur.

Afbraak

In 1924 kreeg de Société Belge d'Investissement een bouwvergunning voor een appartementsgebouw van zes verdiepingen op de plaats van de nummers 7 tot 10 op de Maria-Louizasquare. Dit was de eerste aantasting van de oorspronkelijke parcellering en het kenmerkende huizentype in de squareswijk. Het project was ook een van de eerste voorbeelden van een nieuwe soort woning voor de burgerij. Het vloeiende rechtstreeks voort uit de wet van 8 juli van dat jaar, die het principe van gedeeld eigenaarschap invoerde voor appartementsgebouwen.

Het nog steeds bestaande gebouw was gekopieerd op de Parijse appartementsgebouwen van die tijd. De plannen werden trouwens door Franse architecten getekend. De afwezigheid van een Brusselse traditie op dit gebied leidde tot dezelfde reflex als veertig jaar vroeger gebeurde met de centrale lanen.

In de jaren 1950 werd verder aan de architecturale eenheid van de squares geknaagd, vooral door de bouw van kleine beleggingspanden waarvoor meestal niet meer dan  n woning werd gesloopt.

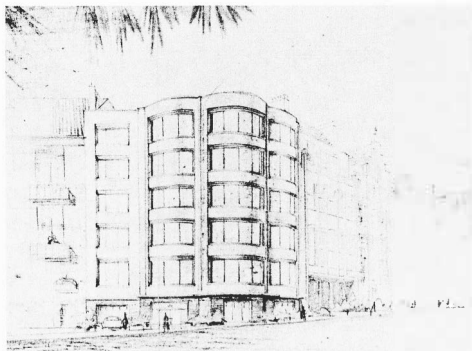
De grote aanslagen op het harmonische straatbeeld van de wijk door gebouwen van tien en meer verdiepingen, waarvoor telkens meerdere huizen tegen de vlakte gingen, dateren uit de jaren 1960 en 1970. Deze modernistische residenties profiteerden ironisch genoeg van de urbanistische principes van Bordiau. De meeste van deze woontorens werden immers opgericht aan de squares omdat alleen daar voldoende

Aan de Maria-Louizasquare n 8 werd het eerste moderne appartementsgebouw van de wijk gebouwd. Het was ook de eerste aanslag op de architecturale eenheid van de wijk.

ruimte was voor hun vestiging. Het mooie uitzicht was natuurlijk mooi meegenomen.

Zowel het westelijke als het noordoostelijke gedeelte van de squareswijk veranderden op twintig jaar tijd grondig van aanblik, zij het om andere redenen. Het was de tijd dat op stedenbouwkundig gebied alles kon en alles mocht onder de vlag van een kortzichtig modernisme.

Ontwerp van Jean Delhay uit 1957 voor een appartementsgebouw aan de Palmerstonlaan nr 2. Gelukkig kwam de architect tijdig tot bezinning en werd het door Horta ontworpen huis gerestaureerd en niet gesloopt.

Herwaardering

De Europese instellingen, die aan de rand van de squareswijk liggen, oefenen er een onmiskenbare invloed op uit. Als we het positief bekijken, dan heeft deze nabijheid geleid tot het

kopen en restaureren van huizen door privé-personen of organisaties die met de Europese gemeenschap verbonden zijn. De verwaarlozing van de wijk is tot staan gebracht en vele huizen hebben hun vroegere standing teruggekregen. Maar de medaille heeft helaas ook een keerzijde : verhoging van woning- en huurprijzen, gebrek aan parkeerplaatsen, druk verkeer met alle hinder vanden dien en de wildgroei van restaurants en kantoren.

BIBLIOGRAFISCHE ORIËNTATIE

- BRAUMAN A. & DEMANET M., *Le parc Léopold*, Brussel, A.A.M., 1985, p. 29-33
- DELIENS P., *Rond-Point Schuman. Histoire du quartier nord-est à Bruxelles, d'Ambiorix à nos jours*, Brussel, 1982
- D'OSTA J., *Dictionnaire historique des faubourgs de Bruxelles*, Brussel, Legrain, 1989, p. 16-34
- LOZE P., *Guide de Bruxelles XIXe et Art Nouveau*, Brussel, Eiffel et C.F.C., 1990, p. 164-175
- WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles ou description historique des localités qui formaient autrefois l'Annamie de cette ville*, boek 8a, Brussel, Culture et Civilisation, 1973 (herdruk), p. 8-53

In dezelfde collectie :

1. HET JUBELPARK, ZIJN GEBOUWEN EN MUSEA (FR - NL - ESP - GB)
2. HET KERKHOF AAN DE DIEWEG (FR - NL)
3. DE GROTE MARKT VAN BRUSSEL (FR - NL - ESP - GB)
4. DE BEGIJNHOFWIJK (FR - NL)
5. DE HEIZEL (FR - NL - ESP - GB)
6. DE LOUIS BERTRANDLAAN EN HET JOSAPHATPARK (FR - NL)
7. DRIE VOORBEELDEN VAN PASSAGES UIT DE 19de EEUW (FR - NL - ESP - GB)
SINT-HUBERTUSGALERIJEN - BORTIERGALERIJ - NOORDDOORGANG
8. ANDERLECHT (FR - NL)
DE COLLEGALE - HET BEGIJNHOF - HET ERASMUSHUIS
9. DE ZAVEL DE WIJK EN DE KERK (FR - NL - ESP - GB)
10. DE VIJVERS VAN ELSENE EN OMGEVING (FR - NL)
11. DE SINT-KATELIJNEWIJK EN DE OUDE HAVENDOKKEN (FR - NL)
12. HET LEOPOLDSPARK ARCHITECTUUR EN NATUUR (FR - NL - ESP - GB)
14. DE ARMAND STEURSSQUARE TE ST-JOOST-TEN-NODE (FR - NL)
15. HET KONINGSPLEIN EN DE WARANDEWIJK (FR - NL - ESP - GB)
16. DE OBSERVATORIUMWIJK IN UKKEL (FR - NL)

Grafisme : La Page p.v.b.a.
Vertaling : Citracom
Fotogravure : P. Leleux n.v.
Druk : P. François n.v.
Distributie : Altera Diffusion

© Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Dienst Monumenten en Landschappen
C.C.N.

Vooruitgangstraat, 80 - 1030 Brussel - Tel: 02/204 24 49

GEDRUKT IN BELGIE
WETTELIJK DEPOT: D/1995/6860/1

De collectie "Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis" wordt uitgegeven om het culturele erfgoed van Brussel ruimere bekendheid te geven.

Boeken vol anekdotes, onuitgegeven documenten, oude afbeeldingen, historische overzichten met aandacht voor stedenbouw, architectuur en kunsten... een echte goudmijn voor de lezer en wandelaar die Brussel beter wil leren kennen.

De Squareswijk (Margareta, Ambiorix, Maria-Louiza en Gutenberg) ontstond door de urbanisatie van een stuk grondgebied dat in 1853 bij Brussel werd gevoegd. De huizen weerspiegelen het vakmanschap van de Belgische architecten op het einde van de 19de eeuw. Enkele van de mooiste realisaties van het eclectisme en de Art Nouveau pronken er in een opvallend groen decor.